Proje Final Raporu:

Kültürel Peyzaj Ögeleri olarak Ankara Tümülüsleri

Doç.Dr. Ela Alanyalı Aral *Proje Yürütücüsü*, Dr. Gizem Deniz Güneri Söğüt, Buket Ergun Kocaili

Araştırmanın Amacı

Ankara kent tarihi içerisinde Frig dönemi, Ankara'nın kent olarak ortaya çıktığı; ve kentte – sayıca çok azalmış olsalar da- halen görülebilen tümülüsler yanında, Frig çağı yerleşim izleri ve Frig sanatının seçkin örneklerinden olan Ankara kabartmalarının da ortaya koyduğu üzere, parlak bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bugün yaygın Ankara kent yerleşim alanında yer alan tümülüsler ise Frig döneminde (M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren) başlayarak büyük ihtimalle bu dönemi takip eden dönemlerde de yapımı devam eden ve kent sakinlerini ile ziyaretçilerini görsel olarak etkilemek üzere dönemlerinin kent merkezi ve kente yaklaşım yollarıyla ilişkili olarak diğer topoğrafik (doğal vadiler, su yolları, sırtlar ve tepeler) ve insan yapımı elemanlarla (Hacı Bayram tepesi, diğer tümülüsler) özgün ilişkiler kuracak şekilde yerleştirilmiş ve yükseltilmişlerdir. Ankara'nın başkent olduğu döneme kadar varlığını sürdüren tümülüsler, Cumhuriyetin kurulmasını takip eden yıllarda ve daha sonra 1960lar ve 1980lerde (Alanyalı Aral, 2017) incelenmiş ve belgelenmiş olsalar da kentin gelişmesi sürecinde hızlı ve yaygın yapılaşma ile tahrip olma ve yok olma sürecine girmişlerdir.

Frig *Ankyra*'sının günümüze ulaşmış ve bugün dahi kent imgesine dahil olabilecek görsel ve simgesel değerleri olmak yanında, tarih içinde Frig dönemini takip eden Galat, Roma ve Bizans dönemlerinde de yapımını devam ettiği düşünülen ve kentin doğal topoğrafik çevresini vurgulayan yerleşim özellikleri sergileyen bu anıtsal öğeler, bugün, kentlilerce tanınmamakta, kentin imgesinde hak ettikleri yeri alamamaktadırlar. Tümülüslerin Ankara kent tarihinde bilinen en eski görsel strüktürün bileşenleri olarak yirminci yüzyıla kadar süregeldikleri görülmekte olsa da bu ögeler bugün büyük oranda yok olmuş ve tahrip olmuş, kentin ve kentlilerin belleğinden neredeyse silinmişlerdir.

Bu anlamda bu araştırma, Ankara'da bugünkü kent yerleşim alanı içinde kalan tümülüslerin doğal topoğrafya ve su öğeleriyle oluşturdukları bütünün kentin bir değeri olarak ele alınmasını ve kentin geleceğinde yerini almasının önemini ortaya koymayı hedefler. Bu

bağlamda tümülüs alanlarının doğal topoğrafya ve su verileriyle birlikte ele alınarak kent kurgusuna, imgesine ve yaşamına kamusal alanlar olarak sunabilecekleri katkıların özellikle ilgili ve güncel peyzaj tanım, literatür ve örneklerine referansla tartışılması, buradan hareketle bu alanlara ilişkin bütüncül müdahale stratejileri geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma Sorusu

Bugün özgün halleriyle ve doğal (vadiler, su yolları, sırtlar ve tepeler) ve insan yapımı (Hacı Bayram tepesinden kuzey, batı ve güneye yayılan Frig kenti / antik kent alanı, yollar ve diğer tümülüsler) ögelerle ilişkileri üzerinden okunmaları olanaksız hale gelmiş Ankara tümülüsleri, nasıl bir kurgu içinde, ilişkili oldukları ve varlığını sürdüren hangi doğal ve insan yapımı öğelerle birlikte ve ilintili olarak korunmalı ve hangi stratejilerle kentsel kurgu, imge ve yaşama katkı sağlayan alanlar haline getirilmelidir?

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırma, ODTÜ BAP projesi[1] kapsamında eski hava fotoğrafları ve haritaların üç boyutlu olarak CBS programına girilmesi yanında yazılı belgeler ve fotoğrafların da incelenmesi sonucu olarak yapılı kentsel alan içinde farklı bölgelerde ortaya çıkan ve son durumda sayılarının yetmişi geçtiği görülen tümülüsler / tümülüs alanlarının kente / kent kurgusu kapsamında sunabilecekleri katkıya yönelik bütüncül müdahale stratejileri geliştirme amaçlı literatür çalışması ile örnek bir alanda rota önerisi üzerinden görsel / algısal deneyimin test edildiği bir pilot çalışmayı içermektedir.

ODTÜ BAP projesi kapsamında dönemsel haritalar üzerinden üç boyutlu kapsamlı bir model oluşturmak üzere gerekli bilgiler Ocak 2020 tarihinden itibaren CBS programında işlenmeye başlanmıştır. Geçen süreçte, Ankara 1932 1/10000 - 1934 1/8000, 1953 1/5000 haritaları üzerinden topografya ögeleri ve yapılaşma CBS ortamına girilerek üç boyutlu modeller oluşturulmuş, bu çalışmalar sonucunda 1934 haritası üzerinden 34 adet ve 1953 haritasından 9 adet yeni tümülüs yeri tespit edilmiştir. Daha önceki araştırmalarda yerleri

[1] Ankara tümülüsleri araştırması, kentsel yapılaşma evrelerinde (1930'lar, 1950'ler, 1970'ler, 1990'lar ve günümüz) tümülüslerin topoğrafya ve yapılaşmayla ilişkili olarak belirlenmesi aşamasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından 2020-2021 yıllarında desteklenmeye uygun görülmüştür. ODTÜ BAP Projesi, 1930'lardan günümüze dönemsel Ankara harita ve hava fotoğraflarının örtüştürülmesi yöntemi ile, tarihsel evreleri sistematik biçimde belgeleyen kapsamlı ve detaylı üç boyutlu modelleme çalışmasını içermektedir (ODTÜ BAP no: AGEP-201-2019-10265, Araştırmacılar: *Ela Alanyalı Aral*-proje yürütücüsü*, Gizem Deniz Güneri Söğüt, Buket Ergun Kocaili*, Bursiyer: *Ceren Özcan Tatar*).

tespit edilmiş olan tümülüslerle birlikte kent içinde sayıları 70'i bulan tümülüsler, güncel Google Earth sistemi üzerinden de koordinatlandırılmış, böylece 3 evreye yönelik (1930lar, 1950ler ve güncel kent) çalışmalar tamamlanmıştır. Diğer iki evrede (1970ler ve 1990lar) tümülüslerin tahrip ve yok olma; birbirleriyle ve kentin tarih içinde hep merkez yerleşim alanı olagelmiş olan Frig yerleşim alanıyla kurdukları özgün ilişkilerini yitirme süreci üzerine bilgi üreten BAP projesinde 1997 haritası kısmen tamamlanmış; ancak 1970 1/5000 haritasında çalışma alanı kapsamındaki paftaların hepsine ulaşılamaması sebebiyle proje 25.06.2022 tarihine kadar uzatılmıştır. Halen eksik paftalar tamamlanmaya çalışılmakta ve elde edilen kısımlar CBS programına işlenmeye devam etmektedir.

Bu çerçevede araştırmada yeni bulgulanan tümülüs alanlarının yaygınlığı da gözetilerek bütüncül vizyon ve stratejilere ulaşılabileceği, ancak tüm tümülüsler için dönemsel topoğrafik yapı (özellikle su yolları, vadiler ve vadi kenarı yükseltilerle) ile kent yerleşim alanı ilişkileri kurgusunun henüz bu aşamada detaylı olarak ortaya konmasının (henüz erişilememiş dönemsel paftalar nedeniyle) mümkün olmadığı, bu konuda ancak dönemsel bilgisi tam olarak elde edilmiş bir tümülüs alanında pilot çalışma yapılabileceği görülmüştür.

Sonuç olarak araştırmada Ankara Tümülüsleri'nin güncel kent kurgusuna sunabileceği katkı: (1) kültürel peyzaj / kentsel mekân süreklilikleri üzerinden güncel yaklaşım ve örnekleri içeren literatür çalışması sonucu olarak geleceğe yönelik vizyon ve stratejiler, (2) kentte en çok araştırılmış / bilinen tümülüs grubunu oluşturan Batı tümülüsleri (ODTÜ Tümülüs haritasında 1-19 nolu tümülüsler) üzerinden bir rota önerisiyle bu tümülüslerin özgün çevresel ögelerle birlikte form özelliklerini sergiledikleri 1930lardan günümüze dönemsel görsel deneyimleri ortaya koyan seri kesit ve görünüşler pilot / örnek çalışması kapsamında çalışılmış ve ortaya konmuştur.

Yöntem ve Veri Toplama Teknikleri

ODTÜ BAP Projesi kapsamında üç etabı tamamen (1930lar, 1950ler ve güncel), kalan iki etabı (1970ler ve 1990lar) ise kısmen tamamlanmış olan Ankara Cumhuriyet dönemi yapılaşma evrelerinin üç boyutlu modellemesi öneri proje için bir altlık oluşturmaktadır. Ankara tümülüslerinin özgün örüntülerini ve kentleşme süreçlerine bağlı tahrip olma, yok olma ve diğer doğal ve insan yapımı ögelerle ilişkilerini yitirme süreçlerinin belgelenmesi, önerilen proje kapsamında hedeflenen kentsel stratejilerin oluşturulması bakımından da önemli görülmüş, bu anlamda önceki dönemlerde çoğu arkeolojik kazılarla ve tescillenerek

belgelenmiş tümülüslerin bulunduğu Batı Tümülüsleri alanı için üç boyutlu dijital modellerine koşut olarak hem doğal topoğrafya / tümülüs / kent bütünü içinde görsel ilişkiler, hem kent içinde dolaşım hatları boyunca nasıl algılandığı üzerinden (görünüşler), hem de kesit çalışmaları ile dönemsel olarak karşılaştırılmıştır.

Bu kapsamda üç boyutlu dijital model üzerinden üretilen seri görüntüler ve kesitler, kentin en eski ve özgün tarihsel kurgusunu mekânı deneyimleyen insan gözünden görselleştirerek bir değer olarak ortaya koymakta, aynı zamanda bu araştırmanın hedeflediği geleceğe yansıma potansiyellerine iliskin tartışma için de uygun bir ortam oluşturmaktadır.

Bahsedilen dönemlerde üç boyutlu dönemsel modeller oluştukça kent-tümülüs, tümülüsler arası ve kente yaklaşım yönleri - tümülüs ilişkilerini irdelemek üzere oluşturulacak görünüşler ve kesitlerle özgün ilişkilerin hâlâ algılanabildiği / deneyimlenebildiği alanlar ve bu kurguyu zedeleyen yapı unsurları belirlenmiştir:

Ayrıca VEKAM Kent Arşivi'nde yapılan araştırmalarla dönem fotoğrafları üzerinden fiziksel kurgu ve kurgunun kent yayılımı nedeniyle bozulması üzerine görsel arşiv taraması gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmalar ışığında, varlığını koruyan tümülüs alanlarında kent–tümülüs, tümülüsler arası ve kente yaklaşım yönleri–tümülüs ilişkilerinin halen izlenebildiği alanlar ve akslara ilişkin mekânsal analiz çalışmaları yapılmıştır.

Tüm bu çalışmalara paralel olarak güncel kültürel peyzaj yaklaşım ve uygulamalarına ilişkin literatür taraması ve detaylı örnek araştırması yürütülmüş ve bu sürecin çıktıları ışığında vizyon ve stratejiler ortaya konmuştur.

1. Literatür Taraması:

Tümülüs alanlarının kente olası katkılarının dünya literatüründe araştırılması kapsamında Nisan 2021'den başlayarak Hava Arkeolojisi, Frig Kültürel Peyzajı İçerisinde Tümülüsler (İç Anadolu Peyzaj Ögeleri Olarak ve Güncel Kent Yerleşim Alanında Ankara Tümülüsleri), Güncel Literatürde ve Uygulamalarda Kentsel Alanda Kalmış Tümülüsler (Kentsel Peyzaj, Ekoloji, Kır-Kent İlişkileri ve Koruma Bağlamlarında Tümülüsler, Tümülüslerin Kent – Yerleşim Alanlarına Katkısını Hedefleyen Uygulama Örnekleri) konularında detaylı olarak literatür taraması yapılmıştır:

1.1. Hava Arkeolojisi: Tarihi Haritalar ve Hava Fotoğrafları üzerinden Araştırmalar

Yeryüzünün havadan görünümü en eski çağlardan beri haritalarla kurgulanmış; 18. Yüzyıl sonlarından itibaren gelişen teknolojiyle yer yüzeyinin farklı yüksekliklerden izlenmesine olanak sağlayan hava araçları yanında fotoğrafın bu görünümleri belgelemek için sunduğu olanaklarla hava arkeolojisi ortaya çıkmıştır. Doğal ve kültürel ögeleri havadan görünümleri üzerinden bütüncül olarak okumayı amaçlayan bir araştırma yöntemi olarak 19. Yüzyıl sonundan itibaren pek çok arkeolojik keşfi mümkün kılan (Cowley, Stadring & Abicht 2010, Campana 2011) bu yöntem, özellikle Ankara gibi hızlı büyüyen kentlerde yapılaşma altında kalarak kaybedilmiş verilerin zaman içinde karşılaştırmalı olarak takibine de olanak sağlar[2]. Ankara benzeri hızlı büyüyen kentlerde bu yöntem, tarihsel bilgi ve anlayışlar çerçevesinde, hem yapılaşma altında kaybedilmiş arkeolojik unsurların kentsel alanlarda izlerinin keşfedilmesine (Baines 2004; Campana 2009; Burks 2010; Laursen 2010; Novacek, Amin & Melcak 2014), hem de dönemsel tarihi verilerin zaman içinde karşılaştırmalı olarak takip edilmesine (Mills 2005, Palmer 2005) imkân vermiştir.

1.2. Frig Kültürel Peyzajı İçerisinde Tümülüsler

Yerleşim yerleri, tümülüsler ve kutsal alanların topoğrafya ve su yolları ile ilişkili kurgusu Frig kültürel peyzajının temel özellikleri olarak ortaya konmuştur[3]. Frig gömü geleneğinde tümülüsler, ana yollar boyunca ve kentlerin çevresinde yer almış[4], topoğrafya ve su yolları gibi doğal ögeler yanında yerleşimler, yapılar, yollar ve diğer tümülüsler gibi insan yapımı ögelerle ilişkili olarak özgün bir Frig peyzajı tanımlamışlardır. Bu çerçevede 'peyzaj', yalnızca doğal çevreyi değil, bir topluluğun maddi ve tinsel amaçlarla işlevlendirdiği doğal

[2] Cowley, David. C., Standring Robin A., Abicht Matthew J., 2010. "Landscapes through the lens: an introduction". Cowley, David. C., Standring Robin A., Abicht Matthew J. (Der.), Landscapes through the lens – Aerial Photographs and Historic Environment Short Run Press, Exeter, ss. 1-6.

[3] Haspels, Caroline Henriette Emilie, 1971, The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments, Princeton University Press, Massachusetts.; Berndt-Ersöz, Susanne, 2006, Phrygian Rock-cut Shrines: Structure, Function and Cult Practice, Brill, Leiden.; Rose, Brian, 2017. Fieldwork at Phrygian Gordion 2013-2015, American Journal of Archaeology, cilt:121 no:1, ss.135-78.; Summers, Geoffrey D., 2018, Notes on Chronology in the Phrygian Highlands: Cultic Installations, Defenses, Clamp Cuttings, Journal of Near Eastern Studies, cilt:77 no:1, ss.67-84.

[4] Liebhart, Richard; Darbyshire, Gareth; Erder, Evin; Marsh, Ben, 2016, "A Fresh Look at the Tumuli of Gordion", Henry, Olivier; Kelp, Ute (Der.), Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC, de Gruyter, Berlin, ss. 627-36.

ve insan-yapımı ögelerin birlikteliğiyle oluşan sentez mekânı[5] ifade eder. 'Peyzaj' durağan ve katı bir kurguyu imlemez: Anschuetz, Wilshusen ve Scheick[6] 'e göre peyzajlar birbiriyle ilişkili morfoloji, düzenleme ve bütüncül bir anlamın her topluluk ve her neslin kendi bilişsel haritasını oluşturacak şekilde uygulandığı dinamik kurgulardır; öyle ki hem tarihi belge olarak hem de doğa-kültür sürekliliği bağlamında okunabilirler.

Anadolu Frig peyzajı bütünlüğü içinde diğer yerleşim yerleri gibi Ankara da tekil bir yerleşim alanı olarak değil, Anadolu'nun özgün peyzajında çevresiyle süreklilikler içeren bir kurgu kapsamında düşünülmelidir. Balkan kökenli boylardan biri olarak bilinen Frigler'in M.Ö. 1200'lerde Anadolu'ya göç etmelerinden sonra yerel medeniyetlerden etkilenerek özgün bir Anadolu kimliği yarattıkları kabul edilmektedir[7]. Kendine has özellikleri ile İç Anadolu peyzajının doğa-kültür sürekliliğinde önemli payı olan Frig kültürü bölgesi batıda Bandırma-Denizli hattından başlayıp Eskişehir-Kütahya'daki Frig Vadileri üzerinden Polatlı (Gordion), Hacıtuğrul ve Ankara'ya; doğuya doğru devamla Kerkenes ve Maşathöyük'e kadar uzanır. Bu coğrafyada, özellikle batıda Sakarya nehri ile tanımlanan İç Anadolu platosundaki yerleşimler çevresinde[8] ve yerleşimler arası antik yollar boyunca pek çok alanda yaygın olarak tümülüsler yer almaktadır. Tümülüsler, yalnızca Friglerin değil, Frig dönemi ve sonrasında Anadolu'daki diğer Antik dönem uygarlıklarının da doğal topoğrafik yapıyı kendileyerek deneyimsel çevrelerine dahil ettikleri bir kurgunun fiziksel bileşenleridir.

Tümülüsler, tüm yerleşim elemanları gibi 'yer' niteliği taşıyan, tarihi peyzaj elemanlarıdır. Çeşitli ölçeklerdeki kapsamlı ve gözlemlenebilir ilişkileri ve topografik özellikleri ile tümülüsler, insanların 'yer'i oluşturmak için fiziksel çevrelerini nasıl sahiplendiklerinin ve değiştirdiklerinin; kendilediklerinin göstergesidir. Assman'a (2001) göre konum belirleme ve konumlar arası ilişkiler oluşturma yoluyla gerçekleşen mekânsallaşma en özgün mnemoteknik araçtır.

---

[5] Jackson, John Brinckerhoff, 1994, A Sense of Place, A Sense of Time, Yale University Press, New Haven. s.8.

[6] Anschuetz, Kurt.; Wilshusen, Richard; Scheick, Cherie, 2001. An Archaeology of Landscapes: Perspectives and Dimensions, Journal of Archaeological Research, cilt:9 no:2, s.161.

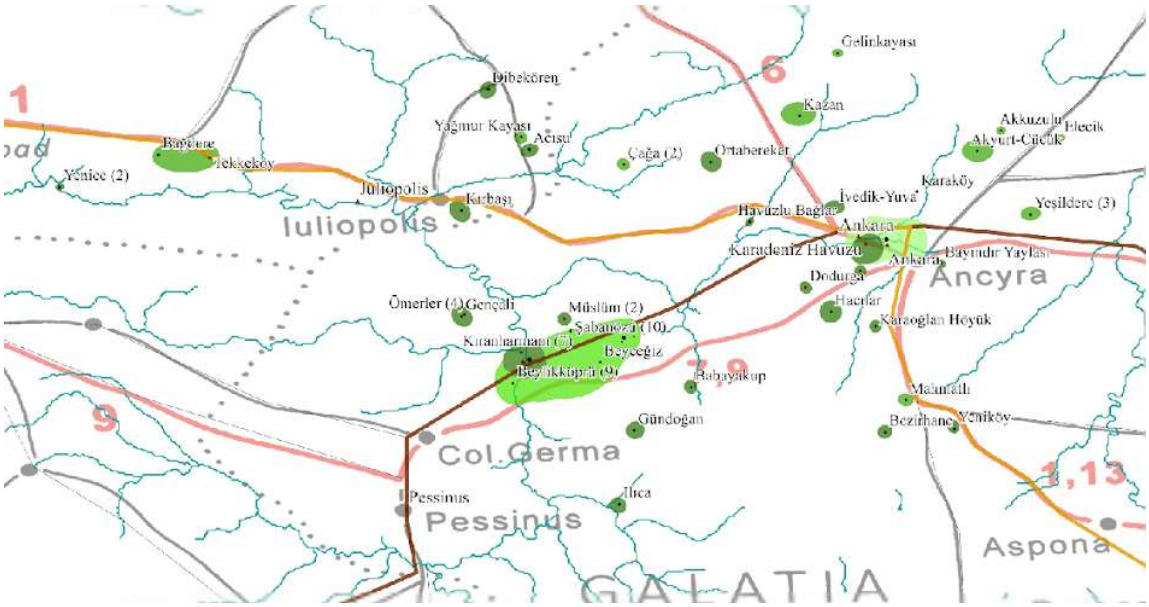
[7] Akurgal, Ekrem, 2014, Anadolu Kültür Tarihi, Phoenix Yayınevi, Ankara. s.265.

[8] Frig kentlerinden Gordion'da 240 adet kadar (Liebhart ve diğerleri, 2016), Hacıtuğrul'da 5 ve Ankara'da son bulgulara göre 70 civarında; Kızılırmak nehri doğusundaki Kerkenes'de ise yine 70 kadar (Summers ve Summers, 2007) tümülüs tespit edilmiştir.

Tümülüsler, küçük veya büyük bir çevrede kültürel olarak tanımlanan bir dizi ilişkinin göstergeleridir ve hem tekil yapıları hem de daha büyük mekânsal sistemlerin parçaları olarak düşünülmelidir (Alcock 2016, 4) [hem tekil hafıza alanları hem de kültürel peyzaj ilişkileri ağının bir parçası olarak yer nitelikleri]:

Tümülüsler, Pierre Nora'nın (1984/1996) 'yer'lerin kendi içlerinde var olan önemlerine atıfta bulunan 'bellek yerleri' kavramıyla olduğu gibi Maurice Halbwachs (1941) ise hac yerleri - öncelikle birbirleriyle ilişkili olarak tanımlanan 'yer'lerin önemine atıfta bulunan 'mnemotopos' kavramı ile de açıklanabilir (Ballmer 2018, 105). Ballmer'e (2018) göre mezar anıtlarının bulunduğu alanların öncelikle -algısal, bölgesel ve dolaşımsal ekolojik çerçevelerden- bir yerler ağı bağlamında anlaşılması gerekir. Bu çerçevede Ankara örneğinde görsel ilişkiler; öncelikle tümülüs kompozisyonlarını belirler daha geniş bağlam içinde görünürlükleri önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

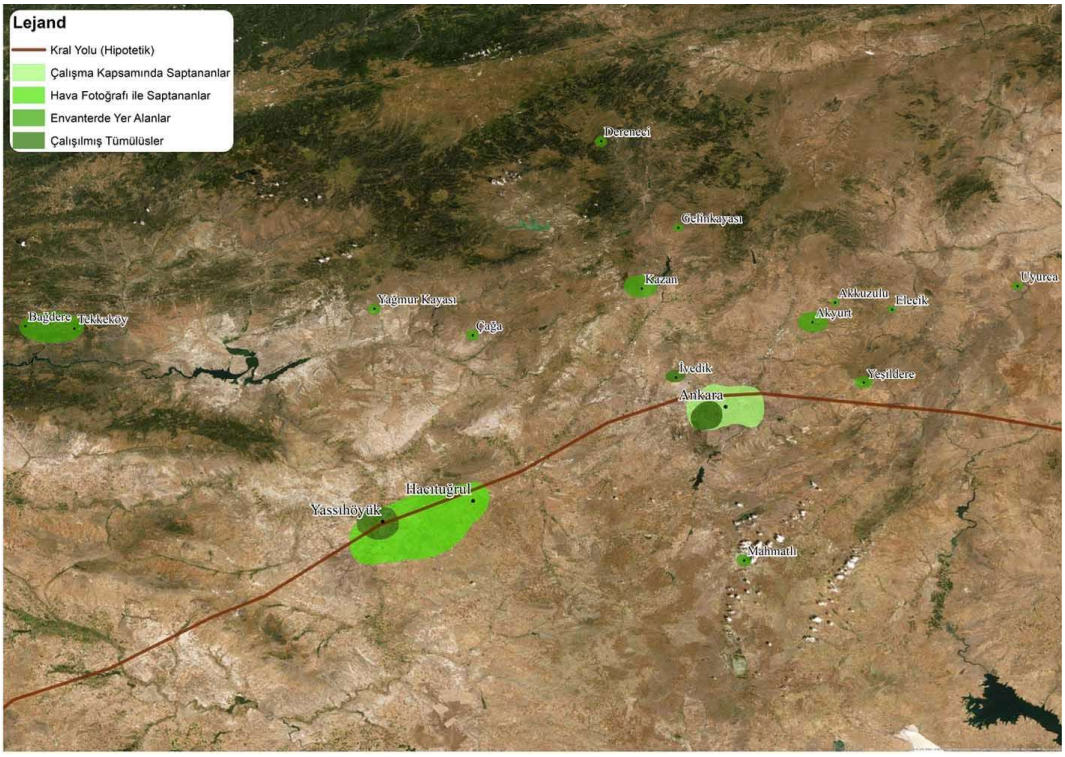
Ankara'daki tümülüslerin konumsal özelliklerini ve ilişkilerine geniş bir çerçeveden bakmak gerekir. Tümülüslerin konumsal özelliklerinin anlaşılması gereklidir, ancak bu, tümülüslerin tüm rollerini ve etkilerini tek başına tanımlayıcı nitelikte değildir. Tümülüslerin bulundukları ortamla olan ilişkileri hem doğal (topografya, arazi, bitki türleri, su kütleleri vb.) hem de kültürel (höyükler ve yol ağları, diğer anıtlar, tapınaklar ve yapılar gibi yerleşim elemanları arasındaki mekânsal ve kronolojik ilişki) boyutları kapsamaktadır.

Şekil 1: Ankara çevresinde Antik Yollar boyunca tümülüs yerlerinin dağılımı (güneybatı batı-doğu sürekliliğinde Kral yolu -bordo- ve kuzeybatı- güneydoğu sürekliliğinde Hacılar Yolu -sarı)

Antik Yollar - Kaynak: French, D. H. 2016. Roman Roads & Milestones of Asia Minor –Vol. 4 The Roads Fasc. Notes on The Itineraria. British Institute at Ankara. Electronic Monograph 10

Tümülüslerin yollardan algısı ve birbirleriyle görsel ilişkileri yerleşim özelliklerini belirleyen prensipler gösterir. Ankara çevresinde çağlar boyunca işlevlerini ve izlerini korumuş Antik Yollar, su ögeleri (Şekil 1) ve topoğrafik ögelerle birlikte incelendiğinde Gordion (Hacıtuğrul'a kadar ulaşan alanda yaygın olarak) ve Ankara kenti (bugünkü yerleşim alanını kapsayan bölgede) yoğunlaşan tümülüslerin yollarla ve su ögeleriyle ilişki ve topoğrafik olarak (Şekil 2) düz alanlar çevresindeki yükseltiler üzerinden konumlanma anlamında benzerlikler barındırdığı görülmektedir.

Şekil 2: Ankara çevresinde Kral Yolu ve topoğrafik ögelerle tümülüs yerlerinin ilişkisi

1.3. Güncel Literatürde ve Uygulamalarda Kentsel Alanda Kalmış Tümülüsler

1.3. a. Kentsel Peyzaj, Ekoloji, Kır-Kent İlişkileri ve Koruma Bağlamlarında Tümülüsler

Ankara Tümülüslerinin, coğrafi süreklilikler içindeki konumları ve bu süreklilikler bağlamında doğal ve insan yapımı ögelerle kurdukları güçlü ilişkiler gözetildiğinde, söz konusu bu örüntüleri göz ardı eden, parçacı yaklaşımlarla ele alınmalarının indirgeyici bir yaklaşım olacağı görülmektedir. Arkeoloji-kültür-peyzaj ara yüzünde eşine az rastlanır nitelikte miras unsurları olan bu alanların, kentsel kurgu, imge ve yaşama katkı sağlayacak alanlar haline getirilmelerinde, bölgesel ölçekli bir kültürel peyzajın Ankara kenti çanak formu içinde kalan fragmanları olarak ele alınmaları ve bugün büyük ölçüde görünürlüğünü yitirmiş ve fakat varlığını koruyan doğal koridorlarla ilişkilerini gözeten, altyapısal süreklilik ve örüntüleri önceleyen güncel peyzaj kuram ve pratikleri ışığında değerlendirilmeleri elzemdir.

Kültürel peyzaj kavramı, özellikle 1990'lı yıllar sonrası hızla genleşen peyzaj disiplini ve söyleminin etkisiyle doğa–kültür ve koruma–tasarım arayüzlerinde yeni bir düşün ve pratik bağlamı olarak ortaya çıkmıştır[9]. Bu kavram ve bağlamın ortaya çıkışında en büyük etken peyzaj tanımının, mekân analiz ve üretim disiplinlerinin mekânsal ve zamansal süreklilik ve katmanları bir arada ele almalarına olanak sağlayacak bir model olarak ortaya çıkmasıdır[10]. Bu model, arkeoloji ve koruma alanlarında köklü değişimleri tetiklemiş, miras öge ve alanlarının tanımlanma, incelenme, değerlenme, korunma ve canlandırılma yöntemlerine ilişkin yeni yaklaşımların geliştirilmesine ortam hazırlamıştır[11]. Miras öge ve alanlarının izole objeler ya da adalar halinde değil, tarihsel, mekânsal, ekolojik ve sosyal ağlar ve katmanlar bütünü gözetilerek ele alınmalarını olanaklı kılan bu açılımların, büyük ölçüde, peyzaj disiplininin çok ölçekli, sistematik ve sistemsel metotlarından beslendiği söylenebilir[12].

---

[9] Jacques, David, 1995, The Rise of Cultural Landscapes, International Journal of Heritage Studies, cilt: 1 no:2, ss. 91-101.; Taylor, Ken; Lennon, Jane (Der), 2012, Managing Cultural Landscapes, Routledge, London.

[10] Waldheim, Charles, 2016, Landscape as Urbanism, Princeton University Press, Princeton.

[11] Jacques, 1995.

[12] Taylor, Ken, 2018, Connecting Concepts of Cultural Landscape and Historic Urban Landscape: The Politics of Similarity, Built Heritage, sayı: 2, ss. 53-67.

Kültürel peyzaj kavramını yapılandıran bu açılımların tam merkezinde kültür ve doğa değerleme pratikleri arasındaki geleneksel ayrıma yönelik bir eleştiri ve yapı(sal)cı bir önerme[13] olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu önermede miras, salt objektif ve dolayısıyla mutlak ve ölçülebilir bir olgu değil, subjektif ve insan merkezli bir kavram olarak kabul görür. Bu kabul, kültürel miras değeri barındıran ögelerin belirlenme ve tanımlanma kriterlerine ilişkin daha kapsamlı ve kapsayıcı bir çerçeve ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu gereksinime karşılık olarak Kültürel Peyzaj kavramı doğa ve kültür varlıklarını bütünsellik, ilişkisellik ve süreklilikler içinde ele alan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, insanların ürettikleri sosyal ve fiziksel yapıların ve ekosistemlerin birbirlerine bağlı oldukları ve çok katmanlı bir örüntü oluşturdukları görüşü kabul görür[14].

Ekoloji kavramının, 1980lerde ve özellikle Richard Forman'ın[15] çalışmaları öncülüğünde yenilenen tanım, kapsam ve yöntemlerinin peyzaj disiplini üzerindeki dönüştürücü etkisinin, Kültürel Peyzaj kavramına ilişkin çerçevenin belirlenmesinde de oldukça büyük payı olmuştur. Zira, kent ve doğa mefhumlarına ilişkin sentetik ayrım, ekolojik sistemlerin açıklanmasında işlevselleşen açıklık, dinamizm, örtüşme, çakışma, yakınlık, matris, ağ ve şebekler gibi kavramların, salt nicel tanım ve kavrayışları yerinden etmesi ile beraber ortadan kalkmıştır[16]. Bu dönemden günümüze, kentin ve kırın karşıtlıklar yerine süreklilikler ve melezlikler üzerinden ele alındığı ve peyzaj alanlarının imgelerinden çok kente ilişkin edimsel katkılarının öncelendiği[17] kuram ve uygulamalar hızla artmış, kırsalın/doğanın kente nüfus etmesine olanak sağlayacak büyük alan[18] ve koridorlar önemli müdahale alanları olarak öne çıkmıştır.

[13] Jacques, 1995.

[14] Taylor, 2018.

[15] Forman, Richard, 1995, Land Mosaics: The ecology of landscape and regions, Harvard University Press, Massachusetts.

[16] Reed, Chris, 2010, "The agency of ecology", Mostafavi, Mohsen; Doherty, Gareth (Editörler), Ecological urbanism, Lars Müller, Zurich, ss. 338-43.; Cook, Robert E., 1996, Is landscape preservation an oxymoron?, The George Wright Forum, cilt:13 no:1, ss. 42-53.; Cook, Robert E., 2000, Do Landscapes Learn? Ecology's 'New Paradigm' and Design in Landscape Architecture, Environmentalism in Landscape Architecture, sayı: 22, ss. 115-132.

[17] Allen, Stan, 1999, "Infrastructural Urbanism", Points + Lines: Diagrams and Projects for the City, Princeton Architectural Press, New York.

[18] Lister, Nina-Marie, 2007, "Sustainable large parks: ecological design or designer ecology", Czerniak, Julia; Hargreaves, George (Der.), Large parks, Princeton Architectural Press, Cambridge, ss. 35-57.

Bu noktada süreklilikleri, örüntüleri, ölçekleri ve kente nüfuz etme ve biçim verme kapasiteleri sebebiyle su koridorları ayrıca önem arz etmektedir[19]. Zira, Ankara kenti kapsamında ele alındığında tümülüs alanları biyoçeşitlilik unsurları içeren arkeolojik alanlar oldukları kadar, daha önce de bahsedildiği gibi, su yolları ve kent topoğrafyası ile de sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinen ve bu ilişkisellikleri üzerinden tanımlanması ve anlaşılması gerekli kültürel peyzaj ögeleridir. Tam da bu nedenle kent içi su yollarının yapay ve çevresinden kopuk alanlar olarak değil, doğal(-a döndürülmüş) bitki örtüsü ve çevresiyle ilişkilenen çeperlerle, kente (yeniden) kazandırıldığı ekolojik koridorlar olarak ele alındığı yaklaşımlar, söz konusu tümülüs alanlarının korunma ve canlandırılmasında da benzer sürekliliklerin gözetilmesi konusunda ışık tutacak niteliktedir. Özellikle, 1995 yılında Münih Isar Nehrinin başarılı restorasyonu[20] sonrası ivmelenen kent için su yollarını doğallaştırma akımının Ankara kenti su havzası için vadettikleri gözetildiğinde, tümülüsleri parçası oldukları bölgesel peyzaja bağlayacak ve Ankara kenti içine doğanın etkin biçimde nüfuz etmesini olanaklı kılacak yaklaşımların önemi ortaya çıkmaktadır.

Güncel peyzaj ve koruma söylem ve pratikleri bağlamında, koruma–yaşatma ve kente ait olma–doğala ait olma arasındaki eşiklerin tanımlanış, tasarlanış ve yönetiliş biçimleri ile bu yönde uygulanmış örneklerin kentsel imge, yaşam ve işleyişlere ilişkin dönüştürücü katkılarının anlaşılması, Ankara kentinin geleceğine biçim verme gücüne sahip stratejilerin geliştirilmesinde tartışmasız olarak çok önemlidir.

1.3.b. Tümülüslerin Kent – Yerleşim Alanlarına Katkısını Hedefleyen Uygulama Örnekleri

Dünyanın pek çok bölgesinde yaygın tümülüs alanları[21] bulunsa da günümüzde kentsel yerleşim alanları içinde kalmış olanlar nadirdir. Bu örnekler arasında özel bir yere sahip olduğu ortaya çıkan Ankara Tümülüsleri için, benzer kentsel bağlam ve ölçekte olmasa da dünyada koruma altında olan örnek tümülüs alanları çerçevesinde yaklaşım ve prensipler geliştirilebilir.

[19] Jorgensen, Anna; Tylecote, Marian, 2007, Ambivalent landscapes - Wilderness in the urban interstices, Landscape Research, cilt:32, no:4, ss.443-462.
[20] Rossano, Frédéric, 2016, Isar Plan: The Wild As The New Urban?, Contour Journal, cilt:1,no:2,ss.1-10.
[21] Orta - Kuzey Amerika, İngiltere, Orta ve Doğu Avrupa, Arap Yarımadası, Orta Asya, Kore ve Japonya dahil dünyanın pek çok bölgesinde anıtsal gömü tepeleri bulunmaktadır.

Kırsal alanda varlığını sürdüren tümülüslerin dünya üzerindeki örnekleri çoğunlukla sit alanları ve milli parklar kapsamında koruma altındadır. Amerika Birleşik Devletlerinin neredeyse bir eyaleti büyüklüğünde alana yayılan ve dünyadaki en büyük örneklerden biri olan 'Mississippi Yerli Parkı', Tennessee, Alabama, Louisiana ve Arkansas eyaletlerinin ortasında ve Mississippi Nehri kenarında yer alır ve içinde yerlilerin bin yıllar öncesinden başlayarak nehir boyunca inşa ettikleri pek çok tümülüse ev sahipliği yapar. Mississippi Nehri doğal su yolunu takiben eyaletler arası otoyollarla erişim sağlanan parkta, ekolojik süreklilik korunarak ve otoyol ağı ile ilişkilendirilerek oluşturulan deneyim rotası ile yaygın bir alanda tümülüslerin ve yaban hayatının deneyimlenmesini mümkün kılınmıştır[22] (Şekil 3).

Şekil 3: Mississippi Yerli Parkı haritası: Otoyol ağı, Tümülüsler ve nehir ilişkisi
(https://www.nps.gov/nr/travel/mounds/map.htm)
(https://www.kevinkochdriftlessland.net/kevins-nature-blog/mississippi-mounds-native-american-burial-ceremonial-mounds-line-the-upper-mississippi-river)

Kent içinde kalmış tümülüs alanları konusunda ise az sayıdaki örnekten biri, İngiltere'nin başkenti Londra'daki 856 hektar yüzölçümüne sahip olan Richmond Park içerisinde, MÖ. 2400-1500 aralığına ve MÖ. 3800-2400 aralığına tarihlenen ve kentin antik dönem peyzajının birer parçası olan iki mezar tepesini içeren alandır. Kentin süregelen tarihi içerisinde değişen anlamlar yüklenmiş olsa da kullanım sürekliliği gösteren bu tepelerin[23] yer aldığı Richmond Park, günümüzde yaban hayatı için önemli bir kent içi habitattır ve

[22] Mississippi Mound Trail, http://trails.mdah.ms.gov/mmt/index.html [Erişim: 17.5.2021]

[23] Bu tepeler krallar tarafından avcılık için kullanılagelmiştir, Kral VIII. Henry'nin adı ile anılan ilk tepe, kralın 1536'da eşi Anne Boleyn'nin idamını Londra Kulesi'nden verilen sinyal ile bu tepede beklediğini öyküler ve 1630 tarihli bir haritada "Kings Standinge" [Kralların Mevkisi] olarak işaretlenmiştir. Bu tepeler, yine 17. yüzyılda I. Charles tarafından kurulan Richmond Park içinde kalarak bugüne değin korunmuştur.

burada bulunan antik ağaçlar, yabani hayvan ve bitki türleri koruma altındadır.[24] Tepelerden biri halka açık izleme platformu olarak, Batıda Thames Nehri'nin panoramik manzarasını, doğuda ise St. Paul Katedrali'ni görür. Kentlilerin rekreasyon alanı olarak kamusal kullanımını sürdüren tepenin Katedral görüş hattındaki peyzajı yeni bina yapımını engelleyen düzenlemelerle nesillerdir korunmaktadır[25] (Şekil 4).

Şekil 4: Kral Henry'nin höyüğünün tepesinden St. Paul Katedrali'ne bakış, Richmond Park (1952) (https://www.bbc.com/news/uk-england-london-52879650?intlink_from_url=&) & Google Earth haritası üzerinden mezar tepesi ve katedralin görsel bağlantısını gösteren aks.

Japonya Osaka'da, Kofun (megalitik mezar) dönemi olarak adlandırılan M.S. 4-5. yüzyıl aralığında inşa edilen, Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri[26] antik dönemde doğal suyolu ve peyzaj öğeleri ile bir bütünlük, şekilsel tekrar ve süreklilik içinde iken (Şekil 5);[27] zaman içerisinde kent dokusunun içinde ayrı kalmış fragmanlara dönüşmüşlerdir. Osaka Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri ait oldukları dönemdeki bütünsel deneyimi sunamasalar da, özgün kurguları ve törensel pratiklerine referansla güncel kent içi yürüyüş ve ulaşım ağı ile bütünleştirilerek oluşturulan tanımlı gezi rotaları kapsamında kentliler ve kente gelen ziyaretçiler için deneyim ve bilgilendirme mümkün kılınmıştır.[28] Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümeleri 2019 yılında Unesco Dünya Mirası listesine girmişlerdir.

[24] Richmond Park, https://www.royalparks.org.uk/parks/richmond-park [Erişim: 17.5.2021]
[25] Ancient Burial Mounds in London's Richmond Park Protected, https://historicengland.org.uk/whats-new/news/ancient-burial-mounds-richmond-park-protected/ [Erişim: 17.5.2021]; King Henry VIII's Mound protected as scheduled monument, https://www.bbc.com/news/uk-england-london-52879650?intlink_from_url=& [Erişim: 17.5.2021]
[26] "Mozu-Furuichi Kofungun, Ancient Tumulus Clusters" to be registered on the World Heritage List, https://att-japan.net/en/archives/6802 [Erişim: 17.5.2021]
[27] History, Myth & Controversy, https://donnykimball.com/daisen-kofun-2bb9de70b72c [Erişim: 17.5.2021]
[28] Nintoku-tenno-ryo Kofun, http://www.mozu-furuichi.jp/en/ [Erişim: 17.5.2021]

Şekil 5: Mozu-Furuichi Kofungun tümülüs kümelerinin antik dönem ve günümüz görselleri
(https://donnykimball.com/daisen-kofun-2bb9de70b72c)
(http://www.mozu-furuichi.jp/en/)

Çok katmanlı Ankara ve çevresi için kurgulanabilecek koruma planının daha küçük ölçekli bir örneği Türkiye'de yakın dönemde gerçekleştirilmiştir. Bergama farklı kültürlere ve dönemlere ait katmanları ile 2014 yılında Unesco Dünya Mirası listesine dokuz bileşeniyle "Kültürel Peyzaj" olarak girmiştir. Bileşenler; Bergama Çok Katmanlı Kent, Kybele Kaya Kutsal Alanı ve yedi adet tümülüstür. Bergama'da bulunan tümülüsler, hem alt kentle üst kenti bütünleştiren, hem de kültürel etki bölgesini imleyen ögelerdir (Bilgin Altınöz ve diğerleri, 2016, s.343, 347). Helenistik dönemde bu tümülüsler bir yandan kente anıtsal bir etki sağlarken bir yandan da kent planlamasında etkiliydiler. Yedi tümülüsün her biri, Kale Tepesi'nden bakıldığında kentin peyzajını tamamlarken, aynı zamanda antik kentin ova yerleşiminin farklı noktalarından bakıldığında da Hellenistik başkentin Kale Tepesi'nin kilometrelerce uzaklıktan ve antik kentin ova yerleşiminin farklı noktalarından da algısını arttıran etkiler yaratmaktadırlar[29] (Şekil 6). Bergama çok katmanlı kültürel peyzaj alanı, sınırlı alanlarda ve bütünlüğünü kaybetmiş tümülüs alanları içeren örneklerin aksine kır – kent sınırlarının ve tarihi katmanların kültürel ve ekolojik koridorlar vasıtası ile iç içe geçtiği holistik koruma yöntemlerinin sunulduğu sürdürülebilir çoklu deneyimlere bir örnektir. Binlerce yılın birikimi ile oluşan ve artık koruma altında olan bu katmanlı peyzaj, günümüz Bergama'sının kültürel ve sosyal yaşantısına canlılık ve ekonomik kalkınma sağlayacak şekilde dahil edilmektedir.

[29] Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/60103,bergamacokkatmanlikulturelpeyzajialanyonetimplanipdf.pdf?0 [Erişim: 17.5.2021], s.14.

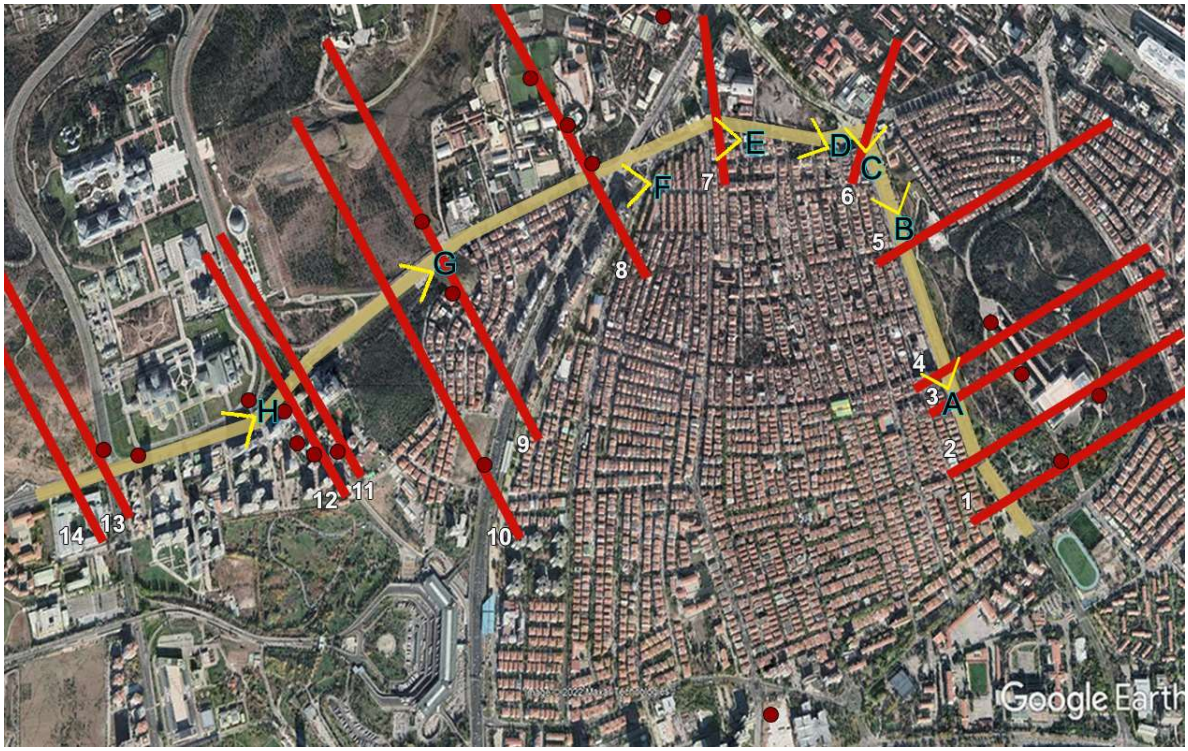

Şekil 6: Bergama Kale Tepesi ile kent ve Yığma Tepe Tümülüsü
(http://www.nekropergeol.org/tu/sites.html)

Tümülüs koruma, yaşatma ve deneyimletme örnekleri ölçeklere ve bağlamlara göre dönüşen kurgulara sahip olabilmektedir. Koruma altında olmayan tümülüsler kırsal ve kentsel alanlarda farklı tahribatlara maruz kalmaktadırlar. Dünyada koruma altındaki örnekler, Mississippi (kırsal) ve Richmond (kent içi) doğal parkları örneklerinde olduğu gibi çoğunlukla keskin sınırlar ile tümülüsleri koruma hatları içinde tutar ve deneyimler de bu yönde sınırlanır. Bergama çok katmanlı kültürel peyzaj alanı ise, kır –kent sınırlarının ve tarihi katmanların kültürel ve ekolojik koridorlar vasıtası ile iç içe geçtiği holistik koruma yöntemlerinin sunduğu sürdürülebilir çoklu deneyimlere bir örnektir.

2. Kent deneyiminde tümülüsleri vurgulayan seri görüntü ve kesitler

Araştırmada, dönemsel olarak tümülüsler, topoğrafik yapı ve kent yerleşim alanı ilişkileri kurgusunun elde edilebildiği bir tümülüs alanı olarak 1-19 nolu tümülüsleri kapsayan Batı Tümülüsleri alanında pilot çalışma yapılabileceği görülmüş, bu çerçevede bu alanda kentte olası bir Batı tümülüsleri rotası önerisi üzerinden rota boyu tümülüs-topoğrafya-yapılı çevre ilişkilerini ortaya koyabilecek kesit yerleri belirlenmiştir (Şekil 7).

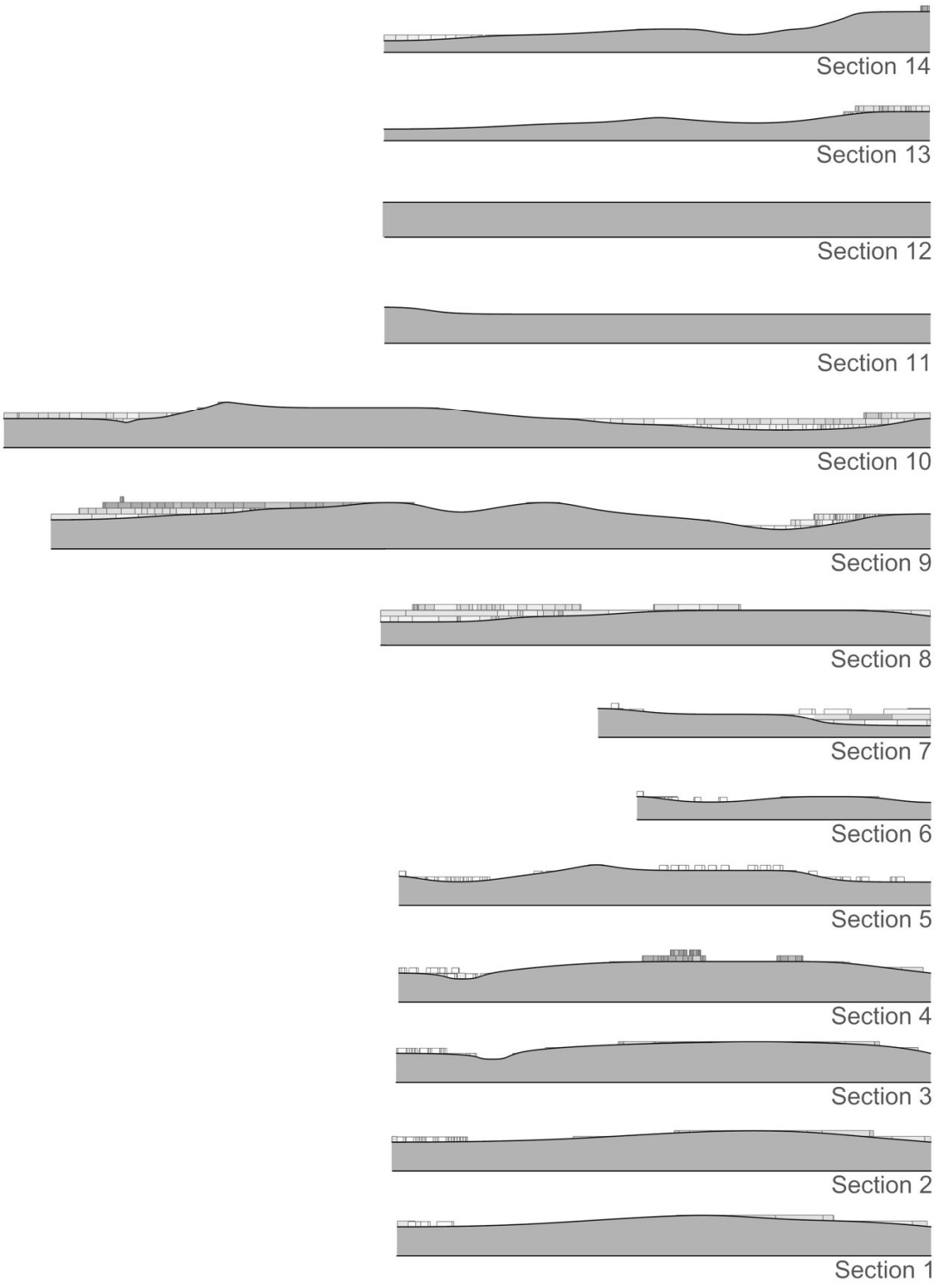
Şekil 7: Ankara Batı Tümülüsleri alanında oluşturulan öneri rota ve kesit yerleri

Rota üzerinde deneyimlenen ilişkiler ve dönemsel değişim, tümülüslerin özgün çevresel ögelerle birlikte form özelliklerini sergiledikleri 1930lardan günümüze (1932, 1953, 1970 ve günümüz harita bilgileri üzerinden) seri kesitlerle ortaya konmuştur (Şekil 8,9, 10 ve 11).

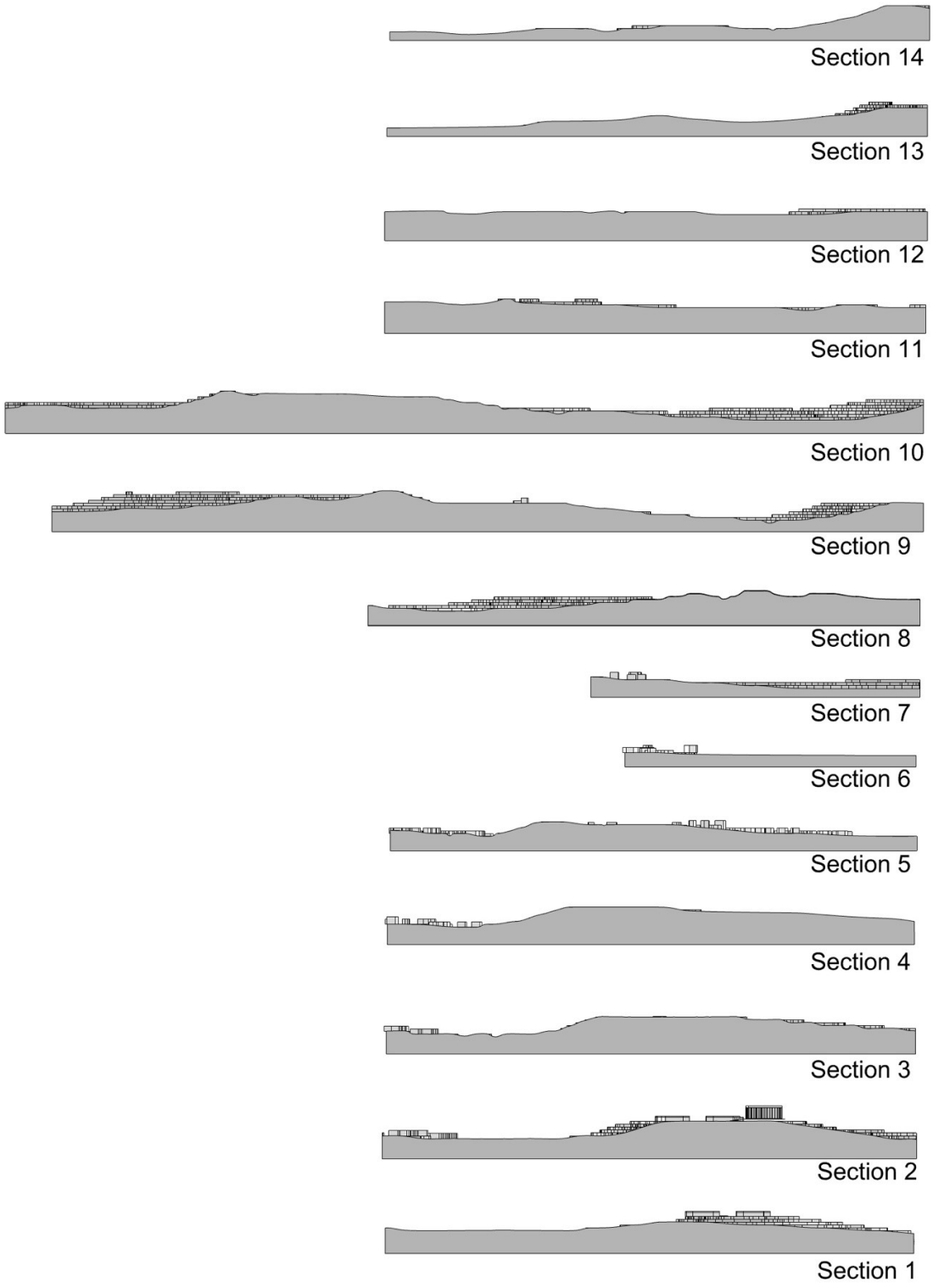
Kentsel gelişim evrelerine ait daha kapsamlı görüntüler ise CBS modelinde 1970ler ve 1990lara ilişkin verilerin tümüyle girilememiş olması nedeniyle 1934 ve 1953 verileri üzerinden oluşturulmuş, yine aynı rota üzerinde bakı noktalarından bu dönemlerde tümülüslerin algısı ortaya konmuştur (Şekil 12).

Rotanın yerinde deneyimlenmesi için Ocak 2022'de yapılması planlanan öneri Tümülüsler Rotası yürüyüşü yoğun geçen kış dönemi nedeniyle Nisan 2022'de yapılmış ve rota boyu deneyim, kesitler yanında bu gezide çekilen fotoğraflarla da belgelenerek alandaki tümülüslerin güncel kentsel ortamda kentli gözünden algısı ortaya konmuştur (Şekil 12).

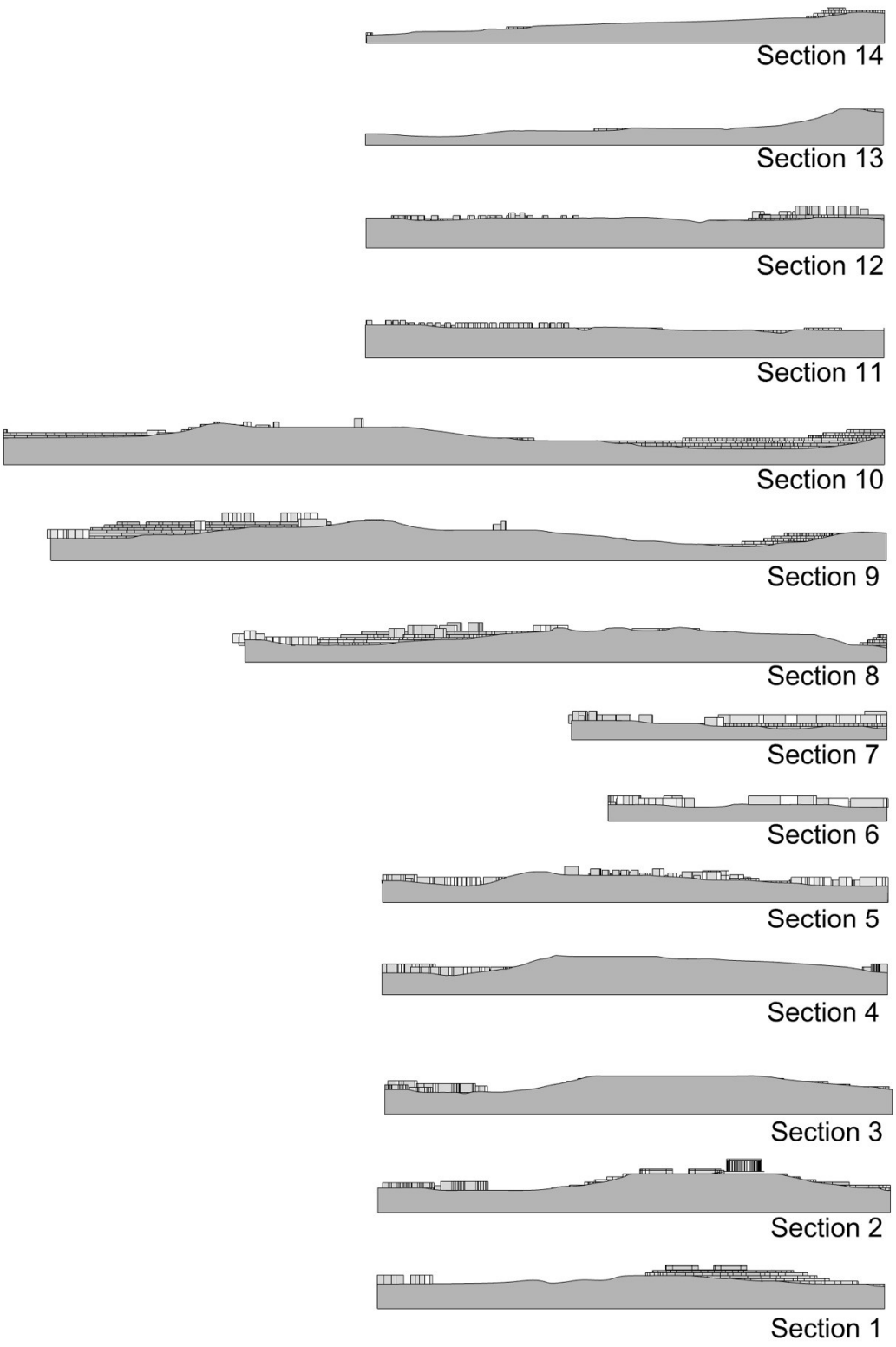
Ayrıca Koç Üniversitesi VEKAM Dijital Koleksiyonları, SALT ve ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü arşivinden alana ait tarihi fotoğraflarla da desteklenmiştir (Şekil 13-20).

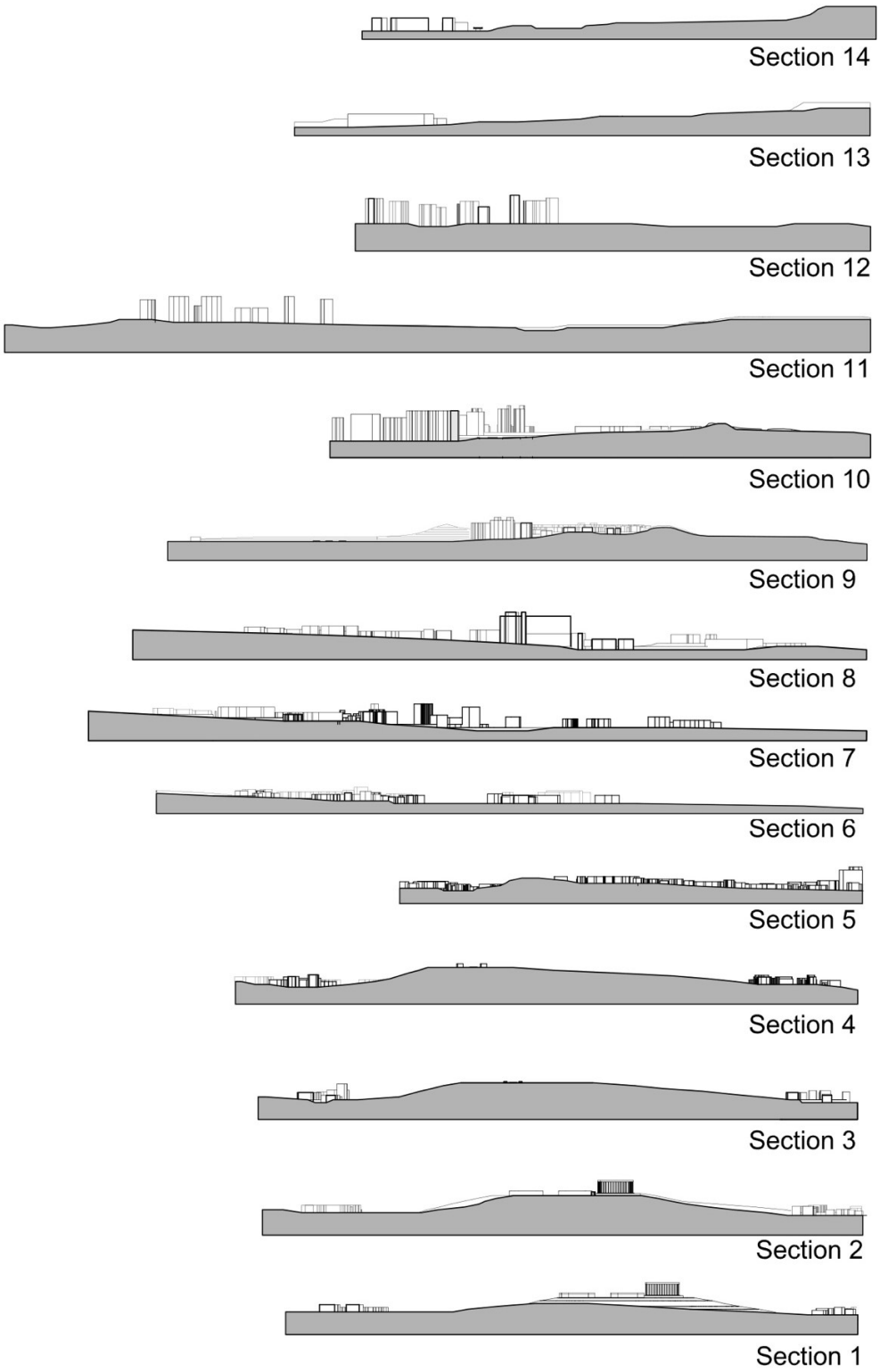
Şekil 8: 1930'lardan seri kesitler

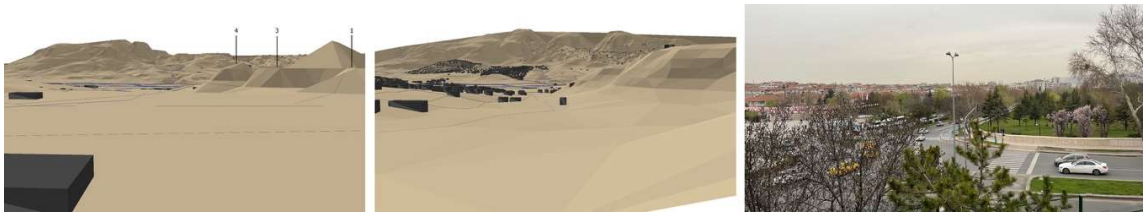
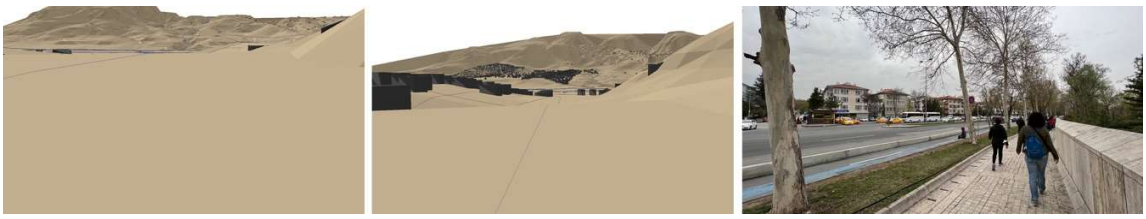
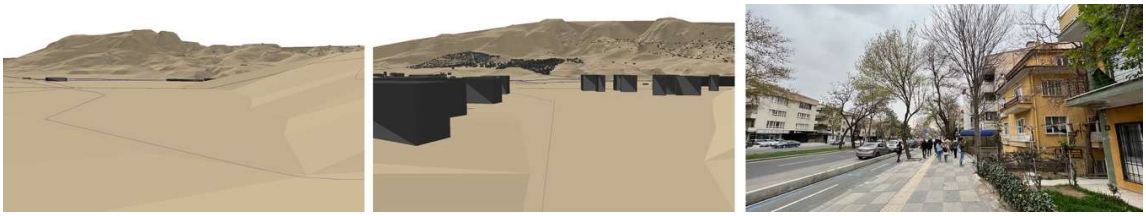
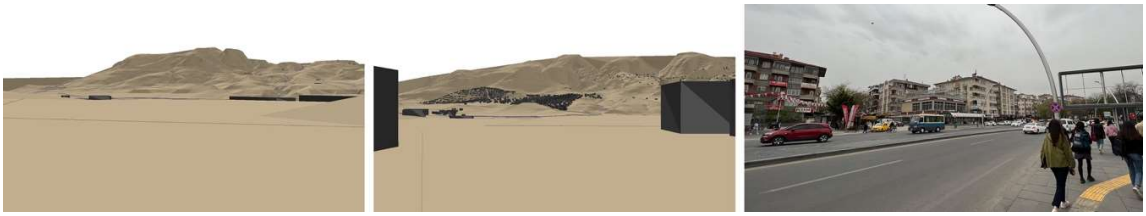
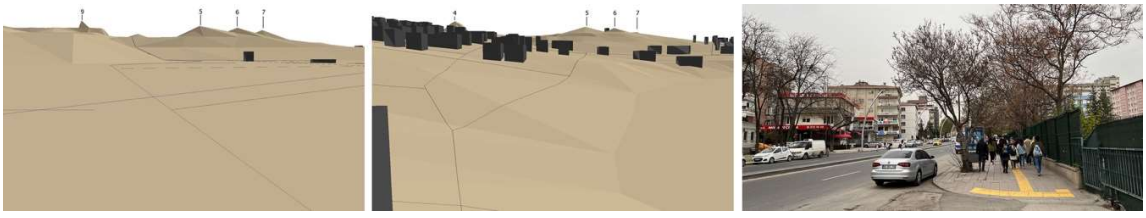
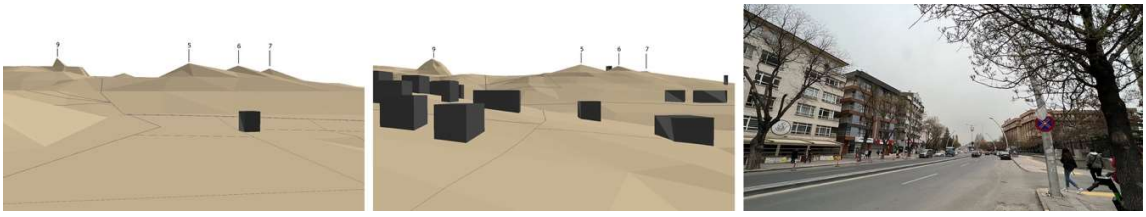
Şekil 9: 1950'lerden seri kesitler

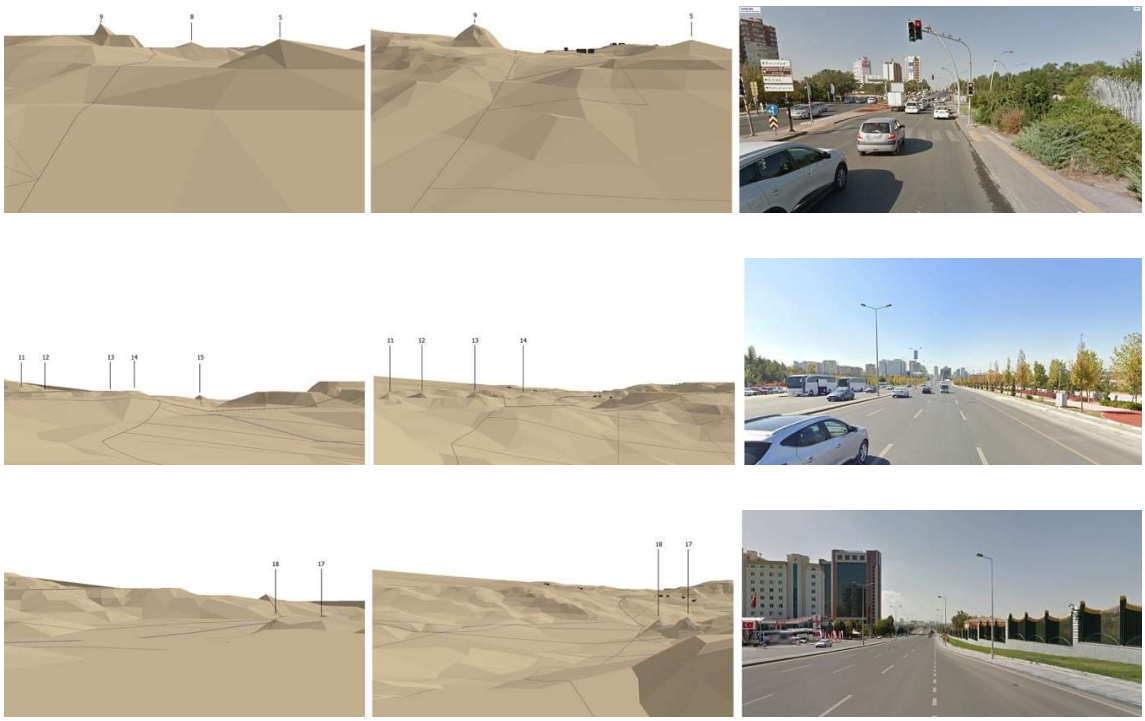

Şekil 10: 1970'lerden seri kesitler

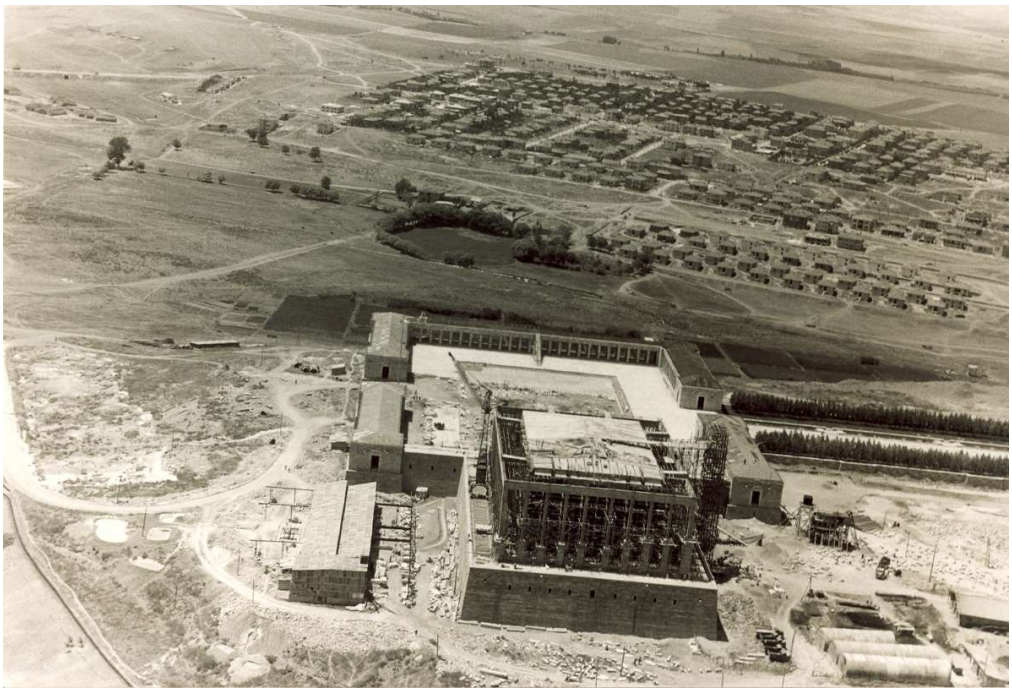

Şekil 11: Güncel durumu gösterir seri kesitler

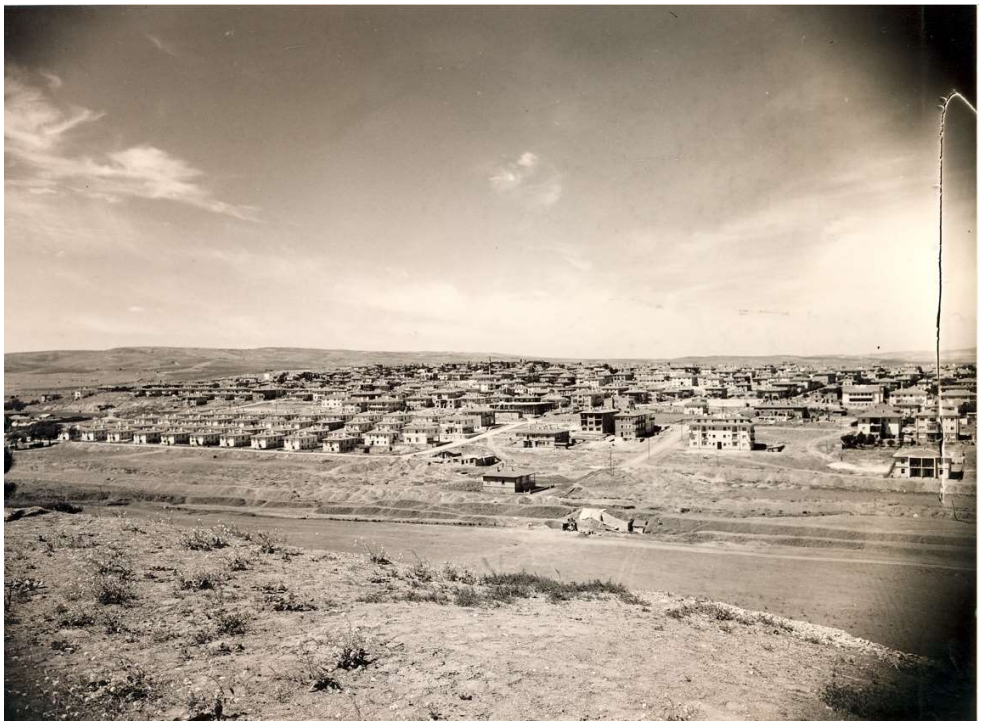

Şekil 12: Yukarıdan aşağı: Rota boyunca A'dan H'ye seri görünüşler
Soldan sağa: 1930'lar, 1950'ler ve günümüz

Şekil 13: Anıtkabir inşaatından Bahçelievler'e doğru (1953), VEKAM Arşivi

Şekil 14: Rasattepe'den Bahçelievler'e doğru (1954), VEKAM Arşivi

Şekil 15: 1960'larda Anıtkabir ve çevresi, VEKAM Arşivi

Şekil 16: 1970'lerde Bahçelievler kavşağından Anıtkabir'e bakış, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Arşivi

Şekil 17: 1970'lerde Emek mahallesindeki yapılanma, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Arşivi

Şekil 18: 1990'larda Anıtkabir'den Bahçelievler'e bakış, SALT Arşivi

Şekil 19: 1990'larda Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi üzerindeki dönüşüm, SALT Arşivi

Şekil 20: 1990'larda Anıtkabir ve arka planda Bahçelievler'deki yapılaşma, SALT Arşivi

3. Varlığını sürdüren tümülüs alanlarının yerinde tespit çalışmaları

Daha önceki çalışmalarda ortaya konmuş olan Batı ve Kuzey tümülüsleri yanında BAP Projesi kapsamında 1934 ve 1953 haritalarından yeni bulgulanmış olan tümülüsler Temmuz 2021 ile Kasım 2021 tarihleri arasında kentte deneyimlenerek belgelenmiş, böylelikle mevcut durumları kayıt altına alınmıştır. Yerinde tespit ve belgeleme çalışmaları sırasında daha önce belgelenmiş (Alanyalı Aral, 2017) tümülüs alanlarının bir kısmının yapılaşma ile zarar görmüş olduğu (Şekil 21) ortaya çıkmış, buna karşın BAP projesi kapsamında bulgulanan tümülüslerden bir kısmının okul bahçesi ve park gibi kamusal alanlarda kalarak özgün formunu halen sürdürme imkân bulmuş olduğu görülmüştür (Şekil 23-26).

Şekil 21: 2021 yazına kadar formunu koruyan ve Etlik Şehir Hastanesi alanı inşaat alanında kenarı kesilerek tahrip olan C (21) nolu kuzey tümülüsü

Şekil 22: 2021 Eylül ayında 10 nolu batı tümülüsü

Şekil 23: 2021 Eylül ayında 20 nolu kuzey tümülüsü

Şekil 24: Etlik- Keçiören'de yeni bulgulanan kuzey tümülüslerinden (Ekim 2021)

Şekil 25: Demirlibahçe'de yeni bulgulanan tümülüslerinden ZNE2e (Ekim 2021)

Şekil 26: Gülveren'de yeni bulgulanan tümülüslerinden ZNE2c (Ekim 2021)

Şekil 27: Gülveren'de yeni bulgulanan tümülüslerinden ZNE1a (Ekim 2021)

4. Sonuç

Araştırma sonucunda hızlı ve yaygın kentleşme sürecinde Ankara'da hem önceden bilinen hem de tarihi haritalardan yeni bulgulanan pek çok tümülüsün bugün yapılaşma altında kaldığı ortaya çıkmıştır. Günümüzde halen varlığını sürdürmekte olan az sayıdaki tümülüsün ise bugün çoğunlukla erişimi sınırlandırılmıştır, erişilebilen kısımları geçiş veya seyir alanı gibi kendiliğinden kullanımlar sergilediği izlenmektedir (Şekil 22, 23). Güncel araştırmalara kadar bilinen batı tümülüslerinden sadece ikisi (Tümülüs no:9 ve Tümülüs no:10), çevrelerinden geçen araç yollarıyla zedelenmiş olsalar da kentte formunu okutacak şekilde varlığını korumaktadır (Şekil 22). Son dönem araştırmalarıyla yerleri belirlenen kuzey tümülüslerinden (21 nolu) C tümülüsü daha önceki dönemlerde içine inşa edilmiş olan sığınak yapısına karşın bugüne dek formunu koruyabilmişken 2021 yaz aylarında alanda gerçekleşen inşaat sırasında büyük tahribat görmüştür. Bunlara ek olarak ODTÜ BAP projesi kapsamında yeni ortaya çıkan kırkın üzerinde tümülüs yeri ise yine çoğunlukla yapılaşmış alanda kalmış olmakla birlikte proje kapsamında detaylı yerinde incelemelerle durumlarının tespiti sonucunda kentte halen formunu sürdürebilen örneklerinin bulunması umut verici olmuştur.

Buna karşın, 1-19 nolu tümülüslerin yer aldığı Batı Tümülüsleri alanında önerilen rota boyunca 1930'dan günümüze gelişen kent yapısı içerisinde tümülüslerin algısının nasıl değiştiğini görmek için yapılan seri kesit ve görünüş çalışmalarında tümülüslerin 1930larda doğal topoğrafik ögeler (tepeler / sırtlar / vadiler / düzlükler) ve birbirleriyle bütünlüklü olarak ortaya çıkan algısının 1970'ler sonrasında ve özellikle günümüzde hem tümülüslerin yok olması, hem de alandaki yüksek ve yoğun yapılar nedeniyle ortadan kalktığı, tümülüs algısının sadece özgün formunu koruyabilen çok sınırlı sayıda tümülüs alanında devam edebildiği, formun görsel etki alanının ise yapılarla bloke olması nedeniyle ancak kısa mesafeli olabildiği görülmektedir. Bu bağlamda tümülüslerin yapım amacını oluşturan yer belirleme / sahiplenme / kendileme özelliklerinin bağlı bulunduğu doğal topoğrafik unsurlarla su ögelerinin ve görsel ilişkilerinin kentte tekrar deneyimlenebilmesi / anımsatılması tümülüs çevreleri için bir amaç olmalıdır. Bunun yanında bu araştırmada çalışılan örnek rotada olduğu gibi, kent içi tümülüsleri birbirine bağlayan tümülüs deneyim rotaları, bu ögelerin kent kamusal

mekânlarının bütünleşmiş bir parçası olarak kentlilere katkı vermesinin önünü açacaktır.

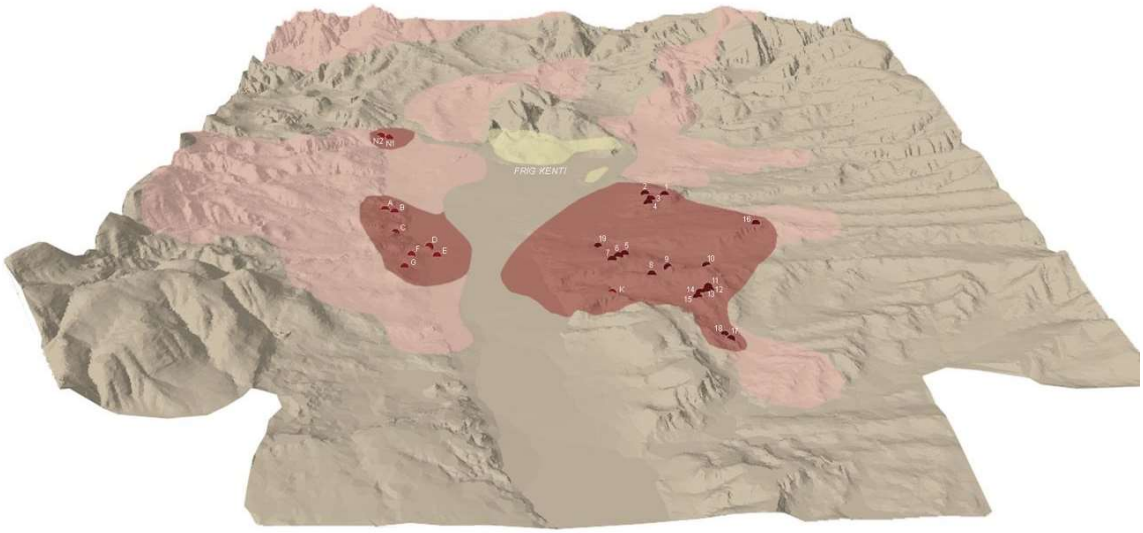
4.1 Ankara Tümülüsleri için Vizyon Önerisi

Ankara kenti çevresinin topoğrafik yapısı incelendiğinde, Engürü ovasının doğu kısmında üç yönde (kuzey, doğu ve güneyde) yükseltilerin batıda ovaya doğru açılan çanak formu oluşturduğu görülür. Bu formun merkezinde yer alan doğal yükseltilerden Hacı Bayram tepesinde ve eteklerinde yer alan Frig kenti çevresinde tümülüslerin kent merkezinden izlenecek şekilde kuzeyde ve batıda yer alan doğal yükseltiler üzerinde konumlandığı bilinmekteydi[30]. Dışkapı civarı ile Hatip ve İmrahor vadileri çevresinde ortaya çıkan tümülüs görünümleri, Ankara Tümülüslerinin batıda Engürü ovasından hem AOÇ / Devlet mezarlığı / Beşevler / Bahçelievler / Sıhhıye / İncesu'ya doğru, hem de Etlik / Kalaba / Dışkapı hattıyla Samsun yoluna doğru süreklilik gösterdiğini düşündürmektedir (Şekil 28).

Frig yerleşim kurgusunda kenti oluşturan ögeler ile topoğrafik ögeler arasında güçlü görsel bağlantılar vardır. Bu kapsamda Ankara Tümülüslerinin de Gordion'daki örnekleri gibi çoğunlukla yerleşim alanından görülecek şekilde su yollarını tanımlayan vadiler boyunca doğal yükseltiler üzerine yerleşmiş oldukları bilgisi yanında yeni bulgulanan tümülüs alanları dağılımı (Şekil 27) Ankara Tümülüslerinin yalnızca kent sakinlerini değil, aynı zamanda ziyaretçileri de görsel olarak etkilemek üzere kente yaklaşım yollarıyla ilişkili olarak topoğrafik ve insan yapımı elemanlarla (Hacı Bayram tepesi, Frig kenti ve diğer tümülüslerle) özgün ilişkiler kuracak şekilde yerleştirilmiş ve yükseltilmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bugün yaygın kentsel alan içinde kalan yaklaşık yetmiş tümülüsün, her zaman Frig kent merkeziyle görsel olarak bağ kurmasa da, topoğrafik formun oluşturduğu (bugünkü Etlik / Dışkapı ve Samsun yolu yakınlarındaki tümülüs görünümleriyle) Ankara Çayı - Hatip Çayı ve (bugünkü Beşevler / Bahçelievler / Sıhhiye ve Topraklık civarındaki tümülüs görünümleriyle) Ankara Çayı - İncesu -İmrahor su yolları ve onları takiben oluşan Antik dönem yolları

[30] Buluç, Sevim, 1991, İlkçağda Ankara, **Ankara**, cilt:1 no:2, ss. 13-28.; Tankut, Gönül; Buluç, Sevim; Tuna, Numan, 2006, "Ankara Arkeoloji Master Planı Ön Çalışmaları", Tolun, Veysel; Takaoğlu, Turan (Der.), **Sevim Buluç Anı Kitabı**, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, ss. 21-46.

boyunca deneyimlenerek doğal çevre ve yerleşimlerle süreklilik ögeleri olduğu düşünülmektedir.

Şekil 28: 1953 haritasından oluşturulmuş üç boyutlu modelde tümülüs konum ve yayılımları (Kaynaklar: ODTÜ BAP no: AGEP-201-2019-10265, Alanyali Aral (2017), 1932 1/8000, 1934 1/10000 ve 1953 1/5000 haritaları (model: Ceren Ozcan Tatar)).

Bu çerçevede, Ankara örneğinde İç Anadolu coğrafyası özgün kültürel peyzajında yollar ve yerleşimler ağı ile tümülüslerin dağılımı, öncelikle doğal topoğrafya ve su ögelerinin belirleyiciliğini, sonrasında ise Antik dönemden beri süregelen mekânsal süreklilikleri imlemektedir. Bu süreklilikler kapsamında tümülüslerin öncelikle kente ve bölgeye ait değerler olarak görülmesi, sonrasında ise bir bütünlük kapsamında tekrar görünür kılınması kent ve çevresine kapsamlı bir bakışı gerekli kılar.

Ankara, Anadolu'da Frig kültürünün tümülüslerle birlikte ortaya çıkan özgün kent yerleşimi örgüsünün önde gelen örneklerinden biri olmakla birlikte günümüzde bu dönemin kent kimliğine ve deneyimine yansıtılamadığı görülmektedir. Tümülüslerin, bugün hızla büyümekte, dönüşmekte ve yükselmekte olan Ankara kent formunun ihtiyaç duyduğu doğal topoğrafya ile yapılaşmayı bütünleştirecek stratejiler kapsamında kente tekrar kazandırılması hem kent kimliğini hem de kentlilerin yaşamını zenginleştirecek çok önemli bir katkı olacaktır. Bu düzenlemelerde kentlilerin mevcut kullanımları göz önüne alınmalı, bu ögelerin kendileme örgülerinin sürdürülmesi hedeflenmelidir.

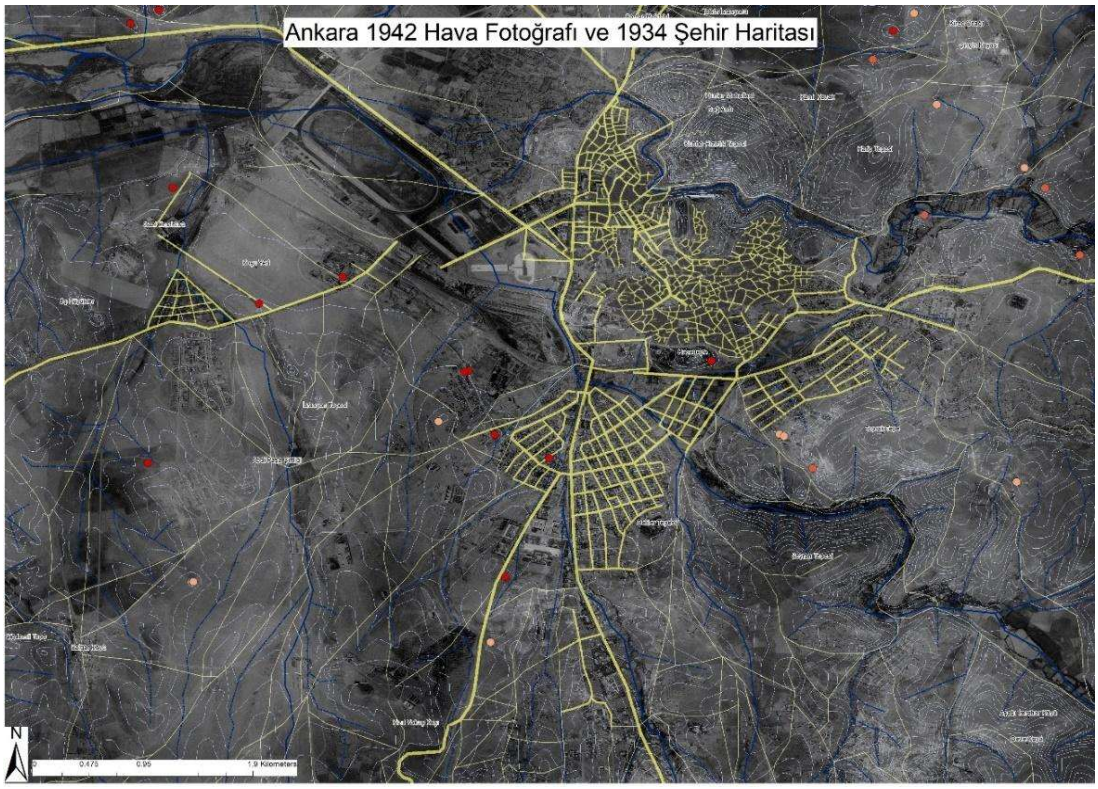
Pek çoğu yapılı kentleşme süreçlerinde yok olmuş veya zarar görmüş olan Ankara Tümülüsleri ve yapıldıkları dönemde üzerine özenle yerleştirilerek vurguladıkları doğal çevrenin gelecek kuşaklara aktarılabilmesi aynı zamanda etik bir sorumluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Tümülüslerinin özgün yerleşim çevresinin, kısmen de olsa kentlilerin bilgi ve deneyimine sunulabilmesi, bugün çoğunlukla yer altına alınarak fiziksel ve görsel açıdan erişimi kısıtlı hale gelmiş olan su yollarının kent içerisinde tekrar erişilebilir kullanım alanları haline getirilmesi gereğini düşündürmektedir. Güncel yaklaşımlar, kentlerin çevresiyle bütün içinde yaşaması gereğini ön plana çıkartmakta, insanın ancak doğayı tekrar bir değer olarak kendi değerler sistemine dahil edeceği bir kurguda geleceğinin olabileceğini vurgulamaktadır.

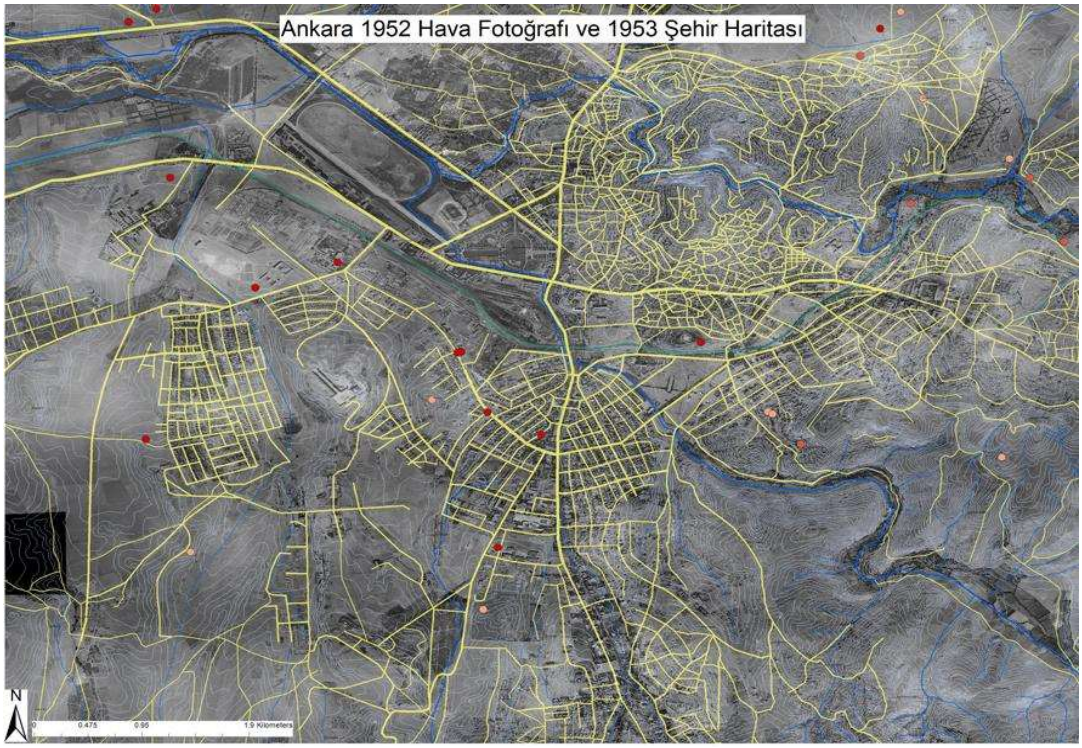
Geniş bir perspektifte tümülüslerin, parçası oldukları bölgesel peyzajın ögeleri ile süreklilikleri vurgulanarak korunabilmesi, kentin içine doğanın etkin biçimde nüfuz etmesi için de olanaklar sunacaktır. Bu kapsamda ortaya çıkan doğal yapının önemi, aynı zamanda kentin gelecekte çevresiyle uyumlu, ekolojik süreklilikleri barındırabilecek bir kurgunun tekrar kente kazandırılmasının gereğini ortaya koyar. Bu bağlamda Ankara Tümülüsleri alanlarının, etki gücü düşük noktasal müdahalelerle değil, ilişkili oldukları doğal ve kentsel süreklilikler, kenti ve kırı bağlayan peyzaj koridorları gözetilerek ele alınmalarının önemi ortaya çıkmakta, buna imkân sağlayacak planlama ve kentsel tasarım yaklaşımlarının geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Bu çerçevede tümülüsleri yalnızca yakın çevresi ve birlikte kugulandıkları diğer tümülüsler / tümülüs grupları ile değil, aynı zamanda yaygın bölgesel kültürel peyzaj unsurları ile de bağlayacak rota oluşumları etkin olacaktır.

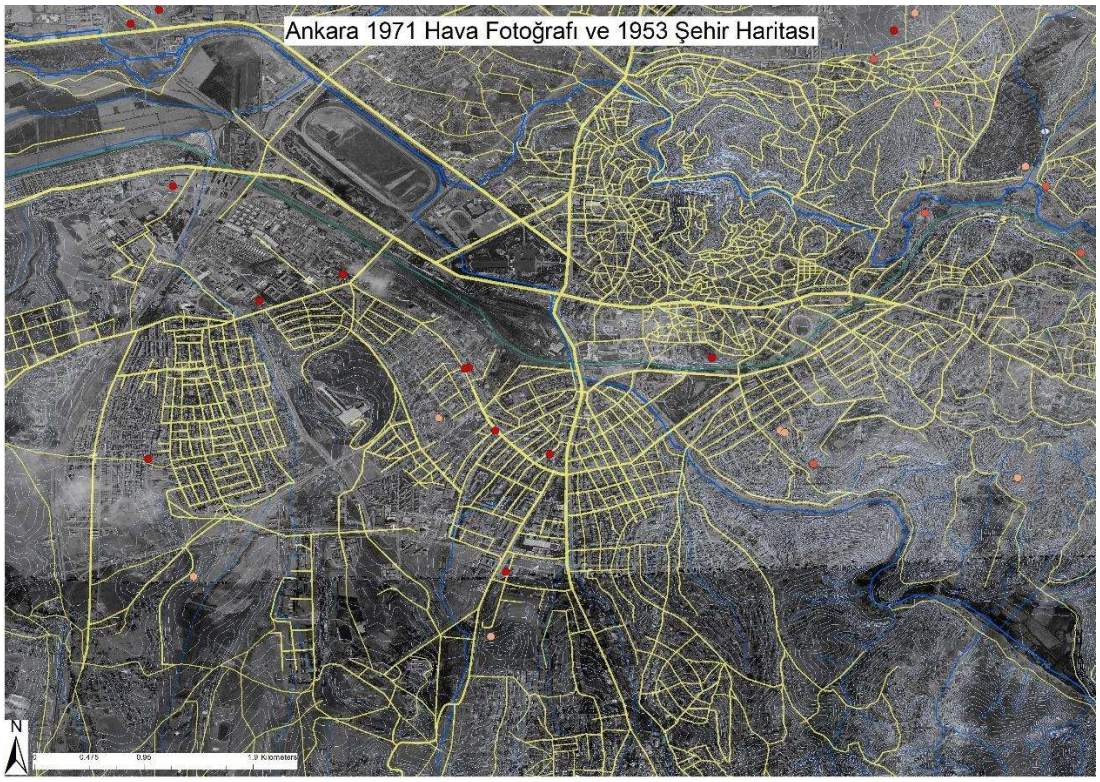
EKLER: HAKEM NOTLARINA YANITLAR

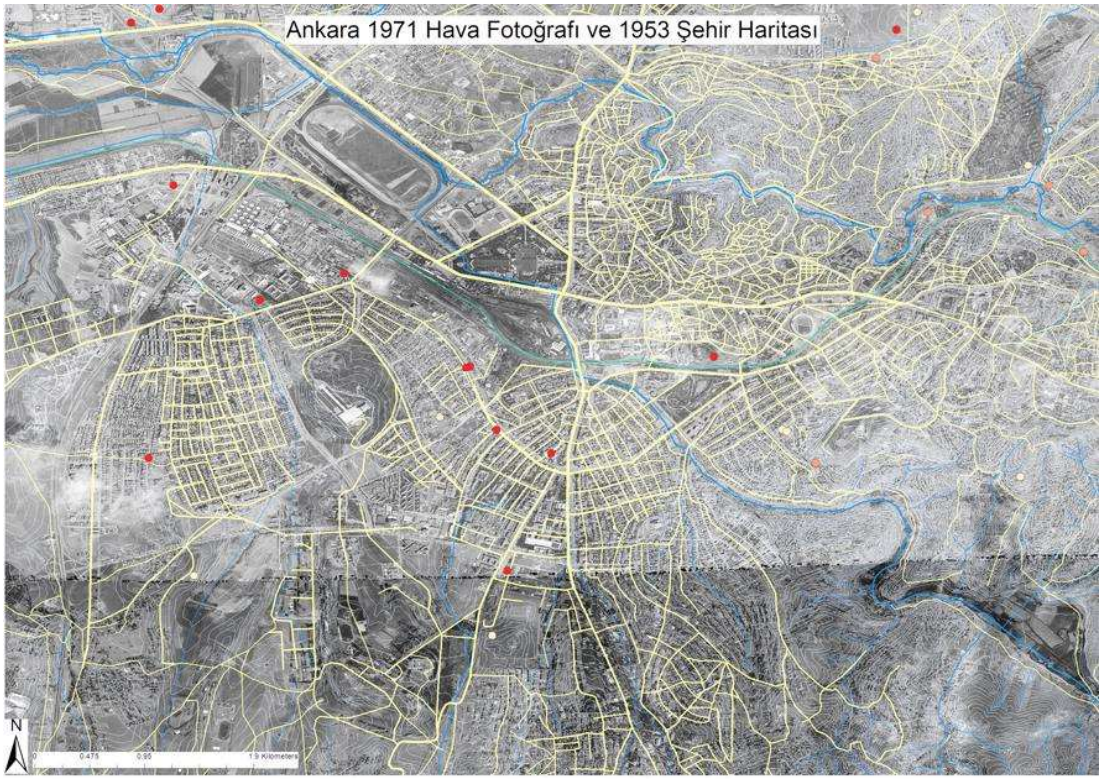
Ek 1: Tümülüslerin Kentte Varlıklarının Dönemsel Olarak İzlenebilmesi için Hava Fotoğrafları, Uydu Görüntüleri ve Haritaların Kullanılması

ODTÜ BAP Projesi kapsamında uydu görüntüleri ve haritalar tümülüsler, doğal topoğrafik ögeler, su ögeleri ve kent yapılaşma alanlarına dair dönemsel bilgi üretimi amacıyla kapsamlı olarak -ek görsellerde izlenebileceği üzere- kullanılmaktadır:

Ankara 1952 Hava Fotoğrafı ve 1953 Şehir Haritası
N
0
0.475
0.95
1.9 Kilometers

Ankara 1971 Hava Fotoğrafı ve 1953 Şehir Haritası
N
0
0.475
0.95
1.9 Kilometers

Ankara 1971 Hava Fotoğrafı ve 1953 Şehir Haritası
N
0
0.475
0.95
1.9 Kilometers

Ek 2: Çıktıların (“güncel kültürel peyzaj diskuru ve pratikleri görüşlerin oluşması ve müdahale startejileri”) kamu ve araştırmacılarla paylaşımı

Hakem notları kapsamında belirtilen Ankara Tümülüsleri bilgisinin yaygınlaştırılması kapsamında yapılan çalışmalr şöyle belirtilebilir:

-Mayıs 2021’de TMMOB Mimarlık Dergisi’ne makale gönderilmiş (revizyon sonrası makale üzerinde değerlendirmelerine göre düzenlemeler devam etmektedir),

-Temmuz 2021’de Ankara İl Kültür Turizm Müdürlüğü’nce düzenlenen Frig çalıştayına ‘ANKARA -FRİG KÜLTÜRÜ TANITIMI İÇİN BİR MODEL’ başlıklı davetli sunumla katılım sağlanmış,

-30 Eylül - 02 Ekim 2021’de ODTÜ Mimarlık Bölümü’nde gerçekleştirilen European Architecture History Network (EAHN) ARCHITECTURE and ENDURANCE konulu tematik konferansta ‘THE ANKARA TUMULI -LASTING URBAN REMNANTS OF A HISTORICAL LANDSCAPE’ başlıklı bildiri sunulmuş ve özet kitabında basılmış (ALANYALI ARAL, E, Gizem Deniz Güneri Söğüt ve Buket Ergun Kocaili. 2021. ‘The Ankara Tumuli: Lasting urban remnants of a historical landscape’. ARCHITECTURE and ENDURANCE European Architectural History Network Thematic Conference Book of Abstracts. Middle East Technical University, Department of Architecture, s.22.)

-7 Ekim 2021’de Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi -VEKAM’da ‘YERİN RUHUNU TARİHİ HARİTALARDA ARAMAK: ANKARA TÜMÜLÜSLERİ ÇALIŞMALARI’

-8 Aralık 2021’de Ankara Büyükşehir Belediyesi bünyesinde Kültür ve Tabiat Varlıkları Başkanı Bekir Ödemiş ile ilgili uzman ve çalışanların katıldığı toplantıda ‘ANKARA TÜMÜLÜSLERİ ÇALIŞMALARI’

-6 Ocak 2021’de Ankara Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Tabiat Varlıkları Dairesi’nin düzenlediği eğitim toplantıları bünyesinde ‘ANKARA KENTİ TÜMÜLÜSLERİ’

-29 Mart 2022’de ARIT (The American Research Institute in Turkey) tarafından TÜRK AMERİKAN DERNEĞİ (TAD) ortaklığıyla düzenlenen The 42nd ANNUAL LECTURE SERIES: ART and ARCHAEOLOGY in TURKEY etkinlikleri kapsamında ‘ANKARA TUMULI: PURSUING THE REMNANTS OF A HISTORICAL LANDSCAPE IN MAPS AND AERIAL PHOTOGRAPHS’ başlıklı sunumlar gerçekleştirilmiştir.

- Ayrıca Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi'nin düzenlediği 'Duygular Coğrafyası Ankara' etkinliği kapsamında 'Ankara Tümülüs Rotaları' Atölyesi düzenlenerek Nisan 2022'de çeşitli meslek gruplarından atölye katılımcılarıyla çalışmalar başlatılmıştır. Bu kapsamda Mart 2022'den itibaren bilgilendirme sunumlarına başlanmış, 16 Nisan 2022' günü Batı tümülüsleri gezisi yapılmıştır. Ekim ayında gerçekleşmesi öngörülen sergi için yapılacak çalışmalar planlanmaktadır.

- Tüm bu etkinlikler Ankara Tümülüsleri Instagram hesabı kapsamında paylaşılmaktadır.

Kaynakça

Akurgal, Ekrem, 2014, **Anadolu Kültür Tarihi**, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Alanyalı Aral, Ela; Güneri Söğüt, Gizem Deniz ve Ergun Kocaili, Buket, 2019-21, "Ankara'da Frig Tümülüsleri Alanlarının Kentsel Kamusal Mekân Olarak Potansiyellerinin Araştırılması", **ODTÜ Bilimsel Araştırma Projesi** no: AGEP-201-2019-10265.

Alanyalı Aral, Ela, 2017, Ankara Kentinde Frig Dönemi İzleri: Frig Tümülüsleri Üzerine Bir Araştırma, **TÜBAKED**, sayı: 15/2017, ss.21-43.

Allen, Stan, 1999, "Infrastructural Urbanism", **Points + Lines: Diagrams and Projects for the City**, Princeton Architectural Press, New York.

Ancient Burial Mounds in London's Richmond Park Protected, https://historicengland.org.uk/whats-new/news/ancient-burial-mounds-richmond-park-protected/ [Erişim: 17.5.2021]

Anschuetz, Kurt.; Wilshusen, Richard; Scheick, Cherie, 2001. An Archaeology of Landscapes: Perspectives and Dimensions, **Journal of Archaeological Research**, cilt:9 no:2, ss.157-190.

Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, http://www.kulturvarliklari.gov.tr/Eklenti/60103,bergamacokkatmanlikulturelpeyzajialanyonetimplanipdf.pdf?0 [Erişim: 17.5.2021]

Berndt-Ersöz, Susanne, 2006, **Phrygian Rock-cut Shrines: Structure, Function and Cult Practice**, Brill, Leiden.

Bilgin Altınöz, Güliz, Ulusoy Binan Demet ve Pirson Felix, 2016, "Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape", Ertürk, Nevra; Karakul, Özlem (Der), **Unesco World Heritage in Turkey 2016**, Turkish National Commission for UNESCO, Ankara, ss. 342-377.

Buluç, Sevim, 1991, İlkçağda Ankara, **Ankara**, cilt:1 no:2, ss. 13-28.

Chantre, Ernest, 1898, **Mission en Cappadoce: 1893-1894**, E, Leroux, Paris.

Cook, Robert E., 1996, Is landscape preservation an oxymoron?, **The George Wright Forum**, cilt:13 no:1, ss. 42-53.

Cook, Robert E., 2000, Do Landscapes Learn? Ecology's 'New Paradigm' and Design in Landscape Architecture, **Environmentalism in Landscape Architecture**, sayı: 22, ss. 115-132.

Cross, Toni; Leiser, Gray, 2000, **A Brief History of Ankara**, Indian Ford Press.

Forman, Richard, 1995, **Land Mosaics: The ecology of landscape and regions**, Harvard University Press, Massachusetts.

French, D. H. 2016, **Roman Roads & Milestones of Asia Minor –Vol. 4 The Roads Fasc. Notes on The Itineraria.** British Institute at Ankara. Electronic Monograph 10.

Haspels, Caroline Henriette Emilie, 1971, **The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments**, Princeton University Press, Massachusetts.

History, Myth & Controversy, https://donnykimball.com/daisen-kofun-2bb9de70b72c [Erişim: 17.5.2021]

Jackson, John Brinckerhoff, 1994, **A Sense of Place, A Sense of Time**, Yale University Press, New Haven.

Jacques, David, 1995, The Rise of Cultural Landscapes, **International Journal of Heritage Studies**, cilt: 1 no:2, ss. 91-101.

Jorgensen, Anna; Tylecote, Marian, 2007, Ambivalent landscapes - Wilderness in the urban interstices, **Landscape Research**, cilt:32, no:4, ss.443-462.

Kadıoğlu, Musa; Görkay, Kutalmış; Mitchell, Stephen, 2011, **Roma Dönemi'nde Ankara**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

King Henry VIII's Mound protected as scheduled monument, https://www.bbc.com/news/uk-england-london-52879650?intlink_from_url=& [Erişim: 17.5.2021]

Liebhart, Richard; Darbyshire, Gareth; Erder, Evin; Marsh, Ben, 2016, "A Fresh Look at the Tumuli of Gordion", Henry, Olivier; Kelp, Ute (Der.), **Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC**, de Gruyter, Berlin, ss. 627-36.

Lister, Nina-Marie, 2007, "Sustainable large parks: ecological design or designer ecology", Czerniak, Julia; Hargreaves, George (Der.), **Large Parks**, Princeton Architectural Press, Cambridge, ss. 35-57.

Mississippi Mound Trail, http://trails.mdah.ms.gov/mmt/index.html [Erişim: 17.5.2021]

"Mozu-Furuichi Kofungun, Ancient Tumulus Clusters" to be registered on the World Heritage List, https://att-japan.net/en/archives/6802 [Erişim: 17.5.2021]

Nintoku-tenno-ryo Kofun, http://www.mozu-furuichi.jp/en/ [Erişim: 17.5.2021]

Reed, Chris, 2010, “The agency of ecology”, Mostafavi, Mohsen; Doherty, Gareth (Editörler), **Ecological Urbanism**, Lars Müller, Zurich, ss. 338-43.

Richmond Park, https://www.royalparks.org.uk/parks/richmond-park [Erişim: 17.5.2021]

Rossano, Frédéric, 2016, Isar Plan: The Wild As The New Urban?, **Contour Journal**, cilt:1, no:2, ss. 1-10.

Rose, Brian, 2017. Fieldwork at Phrygian Gordion 2013-2015, **American Journal of Archaeology**, cilt:121 no:1, ss.135-78.

Steiner, F. 2011. “Landscape ecological urbanism: Origins and trajectories.” **Landscape and urban planning** 100(4), 333-337.

Summers, Geoffrey D., 2018, Notes on Chronology in the Phrygian Highlands: Cultic Installations, Defenses, Clamp Cuttings, **Journal of Near Eastern Studies**, cit:77 no:1, ss.67-84.

Summers, Geoffrey; Summers, Francoise, 2007, “Kerkenes”, Sivas, Hakan.; Tüfekçi Sivas, Taciser (Der.) **Friglerin Gizemli Uygarlığı**, Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, ss. 115-126.

Tankut, Gönül; Buluç, Sevim; Tuna, Numan, 2006, “Ankara Arkeoloji Master Planı Ön Çalışmaları”, Tolun, Veysel; Takaoğlu, Turan (Der.), **Sevim Buluç Anı Kitabı**, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Çanakkale, ss. 21-46.

Taylor, Ken; Lennon, Jane (Der), 2012, **Managing Cultural Landscapes**, Routledge, London.

Taylor, Ken, 2018, Connecting Concepts of Cultural Landscape and Historic Urban Landscape: The Politics of Similarity, **Built Heritage**, sayı: 2, ss. 53-67.

Waldheim, Charles, 2016, **Landscape as Urbanism**, Princeton University Press, Princeton.

Wilson, E. O., & Forman, R. T. T. 1995. “Land Mosaics: The ecology of landscape and regions.” **The Ecological Design and Planning Reader**, Washington, DC: IslandPress, ss. 217-234.

Bibliyografya

Ankara Morfolojisi

Akçura, T. (1971). *Ankara: Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti hakkında monografik bir araştırma*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Altaban, Ö. (1987) Kent Formunu Belirleyen Faktörler. *Ankara 1985'ten 2015'e*. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Ego Genel Müdürlüğü, Ajans İletim.

Baris, M. E., Erdogan, E., Dilaver, Z., & Arslan, M. (2010). Greenways and the urban form: City of Ankara, Turkey. *Biotechnology & Biotechnological Equipment*, *24*(1), 1657-1664.

Cengizkan, A. & Cengizkan, M. (2019). *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*. Ankara: VEKAM Yayınları.

Çavdar Sert, S. (2017). Tangible and Intangible Values of Atatürk Forest Farm as a Heritage of Ideas. *Journal of Ankara Studies*, 5(2), 225-256.

Sargın, G. A. ed. (2012). *Ankara Kent Atlası*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Şubesi.

Yavuz, I. (2018). *Calyx: A Geomorphological Approach to Formation of Urban Space in the context of Ankara* [Unpublished Master's thesis. Middle East Technical University, Ankara].

Tümülüs Araştırmaları **(mekânsal/çevresel/kentsel perspektif)**

Alcock, S. E. (2016). Time traveling tumuli. The many lives of bumps on the ground. A general introduction. *Tumulus as Sema: Space, politics, culture, and religion in the First Millennium BC*, 1-8.

Allan, S., & McQuade, M. (Eds.). (2011). *Landform building: architecture's new terrain*. Lars Muller.

Ballmer, A. T. (2018). Burial Mound/Landscape-Relations. Approaches put forward by European Prehistoric Archaeology. In Burial Mounds in Europe and Japan - Comparative and Contextual Perspectives (Eds. T. Knopf, W. Steinhaus and S. Fukunaga). 100-109. Oxford: Archaeopress.

Balzer, I. (2017). Burial mounds and settlements: the funerary contribution to urbanism. McDonald Institute.

Burks, J. (2010). Rediscovering prehistoric earthworks in Ohio, USA: it all starts in the archives. In D.C. Cowley, R.A. Standring and M. J. Abicht. (Eds.) *Landscapes through the lens – Aerial Photographs and Historic Environment*, 77-87. Exeter: Short Run Press.

Campana, S. (2011). From space to place or from site to landscape? Mind the gap. In M.van Leusen, G. Pizziolo and L. Sarti (Eds.), *Hidden landscapes of Mediterranean Europe: cultural*

and methodological biases in preand protohistoric landscape studies, (35-46). Oxford: Archaeopress.

Deák, B., Valkó, O., Tóth, C. A., Botos, Á., & Novák, T. J. (2020). Legacies of past land use challenge grassland recovery–An example from dry grasslands on ancient burial mounds. *Nature Conservation*, *39*, 113.

Deák, B. (2020). Ancient Burial Mounds: Biodiversity Hotspot and Refugees for Natural Flora and Vegetation. *Биологически факултет*, *104*, 75.

De Molfetta, F. (2014). A walk on the artificial topography of time. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, *34*(4), 275-294.

Endlicher, W. (Ed.). (2011). *Perspectives in urban ecology: Ecosystems and interactions between humans and nature in the Metropolis of Berlin*. Springer Science & Business Media.

Frinculeasa, A., Frinculeasa, M. N., Dumitru, I. F., & Buterez, C. (2017). The dynamics of prehistoric burial mounds of Ploiesßti metropolitan area (Romania) as reflected by cartographic documents of the 18th–20th centuries. *Area*. 49.4, 533–544.

Holtorf, C., & Williams, H. (2006). *Landscapes and memories* (p. 235). na.

Jakob, M. (2011). On mountains: scalable and unscalable. *Landform Building: architecture's new terrain, Princetown University School, Lars Müller ed*, 136-164.

Jerpåsen, G. B., & Tveit, M. S. (2014). Safeguarding Cultural Heritage in the Urban Fringe: The Role of Legibility. *Landscape Research*, *39*(4), 433-454.

Killion, T. W., Urban, T. M., & Conway, J. (2019). Mounds, Towns, and their Surrounds: An Archaeological, Historical, and Geophysical Approach to Burial Mounds, Residential Space, and Cultural Landscapes of the Late Woodland Springwells Site (ad 800–1400) at Historic Fort Wayne, Detroit. *Journal of Field Archaeology*, *44*(6), 383-400.

Schmitt, C. R. (2015). Contours of the land: Place-as-Rhetoric and Native American effigy mounds. *Western Journal of Communication*, *79*(3), 307-326.

Steinhaus, W. and T. Knopf (2016). Burial Mounds in Europe and Japan: An Introduction. In T. Knopf, W. Steinhaus and S. Fukunaga (Eds.), *Burial Mounds in Europe and Japan - Comparative and Contextual Perspectives* (1-10). Oxford: Archaeopress.

Zwingmann, N. (2016). Tumuli as Points of Interest in Greek and Latin Sources. In O. Henry and U. Kelp (Eds.), *Tumulus as Sema: Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC* (387- 406). Berlin: de Gruyter.

Peyzaj/Ekoloji/Kır-Kent İlişkileri/Koruma **(cultural landscape, vernacular landscape, landscape archeology, urban landscape heritage, urban-rural divide, urban restructuring, urban wilderness, renaturalization)**

Adams, L. W. (1994). *Urban wildlife habitats: a landscape perspective* (Vol. 3). University of Minnesota Press.

Ashmore, W., and Knapp, A. B. (eds.) (1999). *Archaeologies of Landscape: Contemporary Perspectives*. Malden: Blackwell Publishers.

Anschuetz, K. F., Wilshusen, R. H., & Scheick, C. L. (2001). An archaeology of landscapes: perspectives and directions. *Journal of archaeological research*, *9*(2), 157-211.

Bandarin, F., & Van Oers, R. (2012). *The historic urban landscape: managing heritage in an urban century*. John Wiley & Sons.

Bandarin, F., & Van Oers, R. (Eds.). (2014). *Reconnecting the city: the historic urban landscape approach and the future of urban heritage*. John Wiley & Sons.

Bélanger, P. (2015). Is Landscape Infrastructure? In G. Doherty, & C. Waldheim (Eds.), *Is Landscape...?* (pp. 115-137). New York: Routledge.

Burkholder, S. (2012). The new ecology of vacancy: Rethinking land use in shrinking cities. *Sustainability*, *4*(6), 1154-1172.

Carson, R. (2002). *Silent spring*. Houghton Mifflin Harcourt.

Corlett, R. T. (2016). Restoration, reintroduction, and rewilding in a changing world. *Trends in ecology & evolution*, *31*(6), 453-462.

Corner, J. (1999). *Recovering landscape: Essays in contemporary landscape theory*. Princeton Architectural Press.

Corner, J. (1999). Recovering landscape as a critical cultural practice. *Recovering landscape: essays in contemporary landscape architecture*, 1-26.

Corner, J., & Tiberghien, G. A. (2008). *Intermediate Natures: The Landscapes of Michel Desvigne*. Walter de Gruyter.

Cosgrove, D., & Jackson, P. (1987). New directions in cultural geography. *Area*, 95-101.

Cressey, P. J., & Stephens, J. F. (1982). The city-site approach to urban archaeology. In *Archaeology of Urban America* (pp. 41-61). Academic Press.

Cronon, W. (1996). The trouble with wilderness: or, getting back to the wrong nature. *Environmental history*, *1*(1), 7-28.

Dunn, R. R., Gavin, M. C., Sanchez, M. C., & Solomon, J. N. (2006). The pigeon paradox: dependence of global conservation on urban nature. *Conservation biology*, 1814-1816.

Gandy, M. (2016). Unintentional landscapes. *Landscape Research*, *41*(4), 433-440.

García-Martín, M., Bieling, C., Hart, A., & Plieninger, T. (2016). Integrated landscape initiatives in Europe: Multi-sector collaboration in multi-functional landscapes. *Land Use Policy*, *58*, 43-53.

Hahn, E., & Simonis, U. E. (1991). Ecological urban restructuring. *Ekistics*, 199-209.

Hayden, D. (1997). *The power of place: Urban landscapes as public history*. MIT press.

Higgs, E. (2017). Novel and designed ecosystems. *Restoration Ecology*, *25*(1), 8-13.

Jackson, J.B. (1984). The Word Itself. In J.B.Jackson (Eds.), *Discovering the Vernacular Landscape* (3-8). Massachusetts: Yale University Press.

Jackson, J.B. (1994). *A Sense of Place, A Sense of Time*. New Haven: Yale University Press.

Jacques, D. (1995). The rise of cultural landscapes. *International Journal of Heritage Studies*, *1*(2), 91-101.

Jones M (2003) The concept of cultural landscape: discourse and narratives. In: Palang H, Fry G (Eds,) *Landscape interfaces*. Kluwer: Dordrecht, pp 21–51

Jorgensen, A., & Tylecote, M. (2007). Ambivalent landscapes—wilderness in the urban interstices. *Landscape Research*, *32*(4), 443-462.

Jorgensen, A., & Keenan, R. (Eds.). (2012). *Urban wildscapes*. Routledge.

Kemer, N. (2018). Anadolu'nun Tarihi Yolları ve Ankara için Bir Yeşil Yol Planlama Olanağı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, *9*(2), 136-143.

Kolen, J., & Renes, J. (2015). Landscape biographies: Key issues. *Landscape biographies: Geographical, historical and archaeological perspectives on the production and transmission of landscapes*, 21-47.

Kowarik, I. (2011). Novel urban ecosystems, biodiversity, and conservation. *Environmental pollution*, *159*(8-9), 1974-1983.

Kowarik, I. (2018). Urban wilderness: Supply, demand, and access. *Urban Forestry & Urban Greening*, *29*, 336-347.

Krause, C. L. (2001). Our visual landscape: Managing the landscape under special consideration of visual aspects. *Landscape and Urban planning*, *54*(1-4), 239-254.

Latour, B. (2004). *Politics of nature*. Harvard University Press.

Light, A. (1995). From Classical to Urban Wilderness. *Trumpeter*, *12*(1), 19-21.

Lister, N.-M. (2015). Is Landscape Ecology? In G. Doherty, & C. Waldheim (Eds.), *Is Landscape...?* (pp. 115-137). New York: Routledge.

Longstreth, R. W. (Ed.). (2008). *Cultural landscapes: Balancing nature and heritage in preservation practice*. U of Minnesota Press.

Lutz, A. R., Simpson-Housley, P., & Deman, A. F. (1999). Wilderness: Rural and urban attitudes and perceptions. *Environment and Behavior*, *31*(2), 259-266.

McHarg, I. L. (1969). *Design with nature*. New York: American Museum of Natural History.

Moore, T., Guichard, V., & Álvarez Sanchís, J. (2020). The place of archaeology in integrated cultural landscape management. A case study comparing landscapes with Iron Age oppida in England, France and Spain. *Journal of European landscapes.*, *1*, 9-28.

Moore, T., & Tully, G. (2018). Connecting landscapes: examining and enhancing the relationship between stakeholder values and cultural landscape management in England. *Landscape Research*, *43*(6), 769-783.

Mostafavi, M., Najle, C. (2004). *Landscape Urbanism: A Manual for the Machinic Landscape*. AA Publications.

Musacchio LR (2009) The ecology and culture of landscape sustainability: Emerging knowledge and innovation in landscape research and practice. *Landscape Ecology*, *24(8)*, 989–992.

Naveh, Z. (2007). Ecological and Cultural Landscape Restoration and the Cultural Evolution towards a Post-Industrial Symbiosis between Human Society and Nature. Restoration Energy 6: 135–143. In *Transdisciplinary Challenges in Landscape Ecology and Restoration Ecology*(pp. 281-295). Springer, Dordrecht.

O'Donnell, P. M. (2016). Cultural landscape preservation: An evolving field. *Landscape Journal*, *35*(2), 203-217.

Pasini, R. (2019). Metropolitanism, Its Filiations, and Its Consequences. In *Landscape Paradigms and Post-urban Spaces* (pp. 9-50). Springer, Cham.

Phillips, A. (1998). The nature of cultural landscapes—a nature conservation perspective. *Landscape Research*, *23*(1), 21-38.

Piccarolo, G. (2016). Landscape Urbanism. In *City after the City* (pp. 24-8). Eds. Pierluigi, N., Bassoli, N., Piccarolo, G., Electra.

Pickett, S. T., Cadenasso, M. L., Grove, J. M., Groffman, P. M., Band, L. E., Boone, C. G., ... & Law, N. L. (2008). Beyond urban legends: an emerging framework of urban ecology, as illustrated by the Baltimore Ecosystem Study. *BioScience*, *58*(2), 139-150.

Rainer, T., & West, C. (2015). *Planting in a post-wild world: Designing plant communities for resilient landscapes*. Timber Press.

Rapoport, A. (1992). On cultural landscapes. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 33-47.

Rink, D., & Emmrich, R. (2005). Surrogate nature or wilderness? Social perceptions and notions of nature in an urban context. In *Wild urban woodlands* (pp. 67-80). Springer, Berlin, Heidelberg.

Roberts, G. (1994). The cultural landscape. *Landscape Research*, *19*(3), 133-136.

Searns, R. M. (1995). The evolution of greenways as an adaptive urban landscape form. *Landscape and urban planning*, *33*(1-3), 65-80.

Schaefer, V. (2009). Alien invasions, ecological restoration in cities and the loss of ecological memory. *Restoration Ecology*, *17*(2), 171-176.

Smith, J. (2014). 11 Applying a Cultural Landscape Approach to the Urban Context. *Conserving Cultural Landscapes: Challenges and New Directions*, *7*, 182.

Steiner, F. R. (2015). Is Landscape Planning? In G. Doherty, & C. Waldheim (Eds.), *Is Landscape...?* (pp. 115-137). New York: Routledge.

Steiner, F. R. (2008). The Ghost of Ian McHarg. *Log*, (13/14), 147-151.

Taylor, Ken. "The Historic Urban Landscape paradigm and cities as cultural landscapes. Challenging orthodoxy in urban conservation." *Landscape Research* 41, no. 4 (2016): 471-480.

Van Der Valk, A. (2014). Preservation and development: The cultural landscape and heritage paradox in the Netherlands. *Landscape Research*, *39*(2), 158-173.

Wu, J. (2010). Landscape of culture and culture of landscape: does landscape ecology need culture?. LAndscape Ecology, *25*, 1147-1150.

Yaşar, C. G. (2016). Kent hakkı tartışmasında kır nerede duruyor? Nasıl dahil olmalı?. In Özlüer, F., Çoban, A. (Eds.) *Doğa ve Kent Hakları için Siyasal Stratejiler*. (83 -101) Istanbul: Ekoloji Kolektifi.